

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЦЕНТР ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗАОЧНОГО
НАВЧАННЯ

Кафедра фінансів та обліку

**ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З
ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ**

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
2 курсу заочної форми навчання
КОТИК Михайло Петрович

Науковий керівник
кандидат економічних наук, доцент
ГОРБАН Ірина Михайлівна

Рецензент
кандидат економічних наук, старший
науковий співробітник
ЛЯХОВСЬКА Олена Василівна

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

„20” березня 2024 р., протокол № 10
завідувач кафедри фінансів та обліку,

МЕЛЬНИК С.І.
(підпис) (ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Львів
2024

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання

Кафедра фінансів та обліку

Освітній ступінь «магістр»

Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Назва освітньої програми «Фінансова розвідка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

фінансів та обліку

_____ Степан МЕЛЬНИК

«20» листопада 2023 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ КОТИКА Михайла Петровича

1. Тема роботи «Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою»

керівник роботи ГОРБАН Ірина Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент
затверджені наказом ЛьвДУВС від «17» листопада 2023 р. № 1403 о/с

2. Термін подання здобувачем вищої освіти роботи «05» березня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи. Законодавчі та нормативно-правові акти, наукова література із зазначеної тематики, дані статистичних видань та інтернет ресурси.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити). визначити теоретичні основи податкового регулювання в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави; дослідити особливості функціонування й розвитку тіньової економіки; розкрити значення податкового регулювання в контексті протидії розвитку тіньового бізнесу; проаналізувати особливості застосування податкового регулювання в Україні в контексті боротьби з тіньовою економікою; провести аналіз зарубіжного досвіду податкового регулювання в системі боротьби з тіньовою економікою; виокремити основні проблеми в системі боротьби з тіньовою економікою в Україні; визначити напрямки удосконалення податкового регулювання в Україні з метою підвищення ефективності боротьби з тіньовим бізнесом.

5. Перелік графічного матеріалу (додатків): наслідки тіньової економіки для фінансово-економічної безпеки держави; ключові засади системи податкового регулювання в контексті протидії тіньовому бізнесу в країні; динаміка податкових надходжень в Україні за 2020-2023 рр.; система податкового регулювання в Україні в умовах воєнного стану; динаміка рівня тіньової економіки в Україні за 2020-2023 рр.; динаміка рівня тіньової економіки в Україні за 2020-2023 рр. за монетарним методом; динаміка рівня тіньової економіки в Україні за 2020-2023 рр. в розрізі видів економічної діяльності; особливості податкового регулювання в Україні в контексті протидії тіньовій економіці в сучасний період воєнного часу; матриця інтегрування досвіду Німеччини щодо боротьби із тіньовою економікою; ключові загрози внаслідок посилення розвитку тіньового бізнесу в Україні; напрямки протидії розвитку тіньового бізнесу в Україні.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	ГОРБАН І.М.		
2	ГОРБАН І.М.		
3	ГОРБАН І.М.		

7. Дата видачі завдання «20» листопада 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Опрацювання літератури за темою роботи та складання плану	01.12.2023	виконано
2	Написання першого розділу	01.01.2024	виконано
3	Написання другого розділу	01.02.2024	виконано
4	Написання третього розділу	01.03.2024	виконано
5	Підведення підсумків та формулювання висновків	03.03.2024	виконано
6	Оформлення роботи	05.03.2024	виконано

Здобувач вищої освіти

(підпис)

КОТИК М.П.
(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

ГОРБАН І.М.
(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

АНОТАЦІЯ

КОТИК М.П. Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2024.

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню теоретичних основ та надання практичних рекомендацій щодо податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою. Розглянуто теоретичні основи дослідження податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою. Проаналізовано податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою в Україні. Здійснено аналітичну оцінку взаємообумовленості тінізації економіки. Визначено напрямки удосконалення системи податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою в Україні.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація економіки, податкове регулювання, рівень тіньової економіки, фінансово-економічна безпека.

ANNOTATION

KOTYK M.P. Tax regulation as a tool to combat the shadow economy. – Manuscript.

Qualification work for the master's degree in specialty 072 "Finance, Banking and Insurance". – Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2024.

The qualifying work is devoted to studying the theoretical foundations and providing practical recommendations on tax regulation as a tool to combat the shadow economy. The theoretical foundations of the study of tax regulation as a tool for combating the shadow economy are considered. Tax regulation as a tool to combat the shadow economy in Ukraine is analyzed. An analytical assessment of the interdependence of the shadow economy was carried out. The directions for improving the tax regulation system as a tool for combating the shadow economy in Ukraine have been identified.

Key words: shadow economy, shadowization of the economy, tax regulation, level of the shadow economy, financial and economic security.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ	9
1.1. Сутність податкового регулювання в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави	9
1.2. Характеристика особливостей функціонування й розвитку тіньової економіки	13
1.3. Теоретичний базис значення податкового регулювання в контексті протидії розвитку тіньового бізнесу	18
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ В УКРАЇНІ..	24
2.1. Аналіз системи податкового регулювання в Україні	24
2.2. Оцінювання рівня тінізації економіки в Україні	29
2.3. Дослідження особливості застосування податкового регулювання в Україні в контексті боротьби з тіньовою економікою	34
Висновки до розділу 2.....	38
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ.....	39
3.1. Зарубіжний досвід податкового регулювання в системі боротьби з тіньовою економікою	39
3.2. Основні проблеми в системі боротьби з тіньовою економікою в Україні..	44
3.3. Шляхи удосконалення податкового регулювання в Україні з метою підвищення ефективності боротьби з тіньовим бізнесом	48
Висновки до розділу 3.....	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Посилення процесів глобалізації, геополітизації та регіоналізації, доповнені сучасними викликами й небезпеками збройного протистояння й розгортання повномасштабної війни російської федерації проти України, зумовлюють переформатування світового економічного порядку та інтенсифікують значні деструктивні зміни міжнародної економіки, що поширюються на національні економіки та завдають їм значного дестабілізуючого впливу, внаслідок чого активізуються ризики, загрози, виклики й небезпеки фінансово-економічного характеру, спостерігаються значні диспропорції соціально-економічного розвитку та виникають вагомі проблеми розвитку національної економіки, найбільш значними серед яких є тінізація економічних відносин, поширення корупції, економічної злочинності та легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Особливо вагомою та небезпечною за таких умов постала проблема інтенсифікації процесів ведення тіньової економічної діяльності, надмірне й неконтрольоване поширення якої спричинює появу істотних кризових явищ в державі й суспільстві та вимагає розроблення системи заходів ефективною протидії. Зважаючи на окреслені тенденції, проблематика дослідження податкового регулювання в контексті детінізації економіки набуває особливої актуальності й викликає необхідність розроблення фундаментальних підходів для вирішення проблем тінізації економіки України в системі зміцнення її фінансово-економічної безпеки, зокрема, через формування комплексу заходів детінізації економічних процесів, механізм якої дозволив би ефективно протидіяти даному деструктивному явищу в сучасних умовах нестабільності та невизначеності.

Проблеми податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Г. Аніловська, О. Ареф'єва, О. Білорус, І. Бінько, Н. Вавдіюк, З. Варналій, О.

Власюк, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, Д. Ковальов, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, С. Мельник, І. Мігус, І. Мойсеєнко, В. Мунтіян, С. Мочерний, В. Ортинський, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, Я. Пушак, І. Ревак, Є. Рудніченко, Т. Сухорукова, Р. Тринько, М. Флейчук, В. Франчук, Л. Шемаєва, Т. Шира, В. Шлемко, В. Шликов та інші, праці яких використано у даній роботі. Для написання кваліфікаційної роботи використано також чинну нормативно-правову базу України, аналітичні та статистичні дані, дані Державної служби фінансового моніторингу, інформаційні ресурси всесвітньої мережі Інтернет. Однак, незважаючи на значну кількість праць присвячених сфері податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою дане питання недостатньо розроблене та вимагає подальшого наукового дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретичних і практичних засад щодо податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою.

Досягнення обраної мети обумовило необхідність вирішення таких **завдань:**

- визначити теоретичні основи податкового регулювання в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави;
- дослідити особливості функціонування й розвитку тіньової економіки;
- розкрити значення податкового регулювання в контексті протидії розвитку тіньового бізнесу;
- проаналізувати особливості застосування податкового регулювання в Україні в контексті боротьби з тіньовою економікою;
- провести аналіз зарубіжного досвіду податкового регулювання в системі боротьби з тіньовою економікою;
- виокремити основні проблеми в системі боротьби з тіньовою економікою в Україні;

- визначити напрямки удосконалення податкового регулювання в Україні з метою підвищення ефективності боротьби з тіньовим бізнесом.

Об'єктом дослідження є система податкового регулювання України.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні аспекти податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність різних методів наукового пізнання. Загальний підхід до визначення змісту і структури роботи ґрунтується на основі системного методу та аналізу. Метод моделювання застосовується у процесі розробки моделі. Обґрунтування категоріального апарату та висновків здійснено за допомогою методів наукового абстрагування та узагальнення. Для підведення окремих підсумків використано метод порівняння. Графічний і табличний методи застосовано при побудові рисунків і таблиць.

Наукова новизна одержаних результатів:

– удосконалено теоретичний підхід до реалізації системи податкового регулювання, який передбачає побудову сучасної моделі в контексті протидії тіньовій економіці в Україні.

Основний зміст роботи. У першому розділі визначено теоретичні основи дослідження податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою.

Другий розділ розкриває основні результати аналізу й оцінки податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою в Україні.

У третьому розділі розкрито сучасні напрями підвищення ефективності податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (42 найменування на 5 сторінках), 1 додатку, розміщеного на 1 сторінці. Загальний обсяг роботи становить 62 сторінки, із них основний текст – 55 сторінок, які містять 13 таблиць та 11 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

1.1. Сутність податкового регулювання в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави

Податкове регулювання являє собою систему законів, політики та практики, за допомогою яких держава стягує та збирає податки з приватних осіб та підприємств. Сутність податкового регулювання полягає в його ролі фундаментального інструменту збільшення доходів, необхідних для державних витрат, впливу на економічну поведінку та перерозподіл багатства для досягнення соціальної рівності (рис.1.1).

Рис.1.1. Характеризуючі ознаки сутності податкового регулювання

Сформовано автором за даними джерел: [1-5]

Відтак, на нашу думку, інтерпретація податкового регулювання підкреслює його подвійну мету: по-перше, як інструмент фінансування суспільних благ та послуг, таких як освіта, охорона здоров'я та інфраструктура, і, по-друге, як засіб сприяння фінансово-економічній безпеці, заохочення інвестицій та напрямки економіки до бажаного соціально-економічного результату. Мета податкового регулювання виходить за межі простого збору доходів. Відтак, такого роду процес охоплює ширшу мету формування економічної політики, управління діловим циклом та підтримки сталого зростання. Через податкові пільги або обмеження уряду можуть впливати на розподіл ресурсів, перешкоджати небажаний діяльності, такій як забруднення навколишнього середовища, і заохочувати корисні практики, такі як заощадження та інвестиції в нові технології (рис.1.2).

Рис.1.2. Завдання сучасної системи податкового регулювання

Сформовано автором за даними джерел: [6-10]

Еволюція податкового регулювання відображає зміни в економічних теоріях, соціальних цінностях та політичних ідеологіях. У стародавніх цивілізаціях оподаткування було відносно простим і часто набирало форми десятини чи данини, що виплачується правителям чи релігійним установам. Ці ранні форми оподаткування переважно використовувалися підтримки правлячого класу, фінансування військових кампаній чи будівництва громадських робіт [23-25]. Розвиток складнішої економіки зажадав створення складних податкових систем. Наприклад, у середньовічній Європі феодальні системи оподатковували землю, виробництво та торгівлю. Концепція прибуткового податку виникла в сучасну епоху, коли Великобританія ввела перший прибутковий податок мирного часу в 1799 як тимчасовий захід для фінансування наполеонівських воєн. Проте, це заклало основу для майбутньої податкової політики. XX століття стало свідком значних успіхів у податковому регулюванні, викликаних великими економічними подіями та теоріями. Велика депресія та подальша кейнсіанська революція наголосили на ролі податково-бюджетної політики, включаючи оподаткування, в управлінні економічними циклами. Після Другої світової війни багато країн запровадили прогресивний прибутковий податок та корпоративні податки для перерозподілу багатства та фінансування розширення держав загального добробуту. У другій половині 20-го століття у багатьох країнах відбулося зрушення у бік неоліберальної політики, що підкреслює нижчі податкові ставки, ширшу податкову базу та спрощення податкових систем для сприяння ефективності та економічному зростанню. Цей період також ознаменував початок впливу глобалізації на податкове регулювання, оскільки уряди прагнули залучити іноземні інвестиції через податкові пільги та конкурувати на глобальному ринку (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Ключові історичні засади, які уможливили формування сучасного
бачення податкового регулювання

№	Засади	Сутність
1	Поява перших податкових систем в античних цивілізаціях	Стародавні цивілізації, такі як Єгипет, Вавилон та Рим, встановили основи для податкових систем, збираючи податки у формі зерна, тварин або інших ресурсів. Це стало основою для розуміння податку як обов'язкового внеску до державної скарбниці
2	Середньовічні податкові інновації та встановлення прямих та непрямих податків	В епоху середньовіччя та ренесансу розвиток торгівлі та міського життя призвів до введення нових форм оподаткування, включаючи акцизи, мита та особисті податки. Це сприяло диференціації між прямими податками (наприклад, податок на доходи) та непрямими податками
3	Введення сучасного податку на доходи в XIX-XX століттях	Перший сучасний податок на доходи був введений в Великобританії у 1799 році для фінансування воєнних витрат, а пізніше ця ідея була прийнята іншими країнами. Це поклало початок розвитку прогресивного оподаткування, що стало важливим інструментом перерозподілу доходів
4	Вплив Кейнсіанської економічної теорії	Теорії Джона Мейнарда Кейнса про державне регулювання економіки та використання фіскальної політики для стабілізації економічних циклів мали величезний вплив на податкове регулювання у XX столітті. Вони сприяли посиленню ролі держави у економіці через активну податкову політику
5	Глобалізація та міжнародне податкове планування	Розвиток міжнародної торгівлі та глобальних корпорацій у XX і XXI століттях призвів до необхідності міжнародного податкового регулювання та боротьби з податковими ухиленнями та ерозією податкової бази. Це спонукало до створення міжнародних угод та організацій, таких як ОЕСР, які розробляють рекомендації та стандарти для гармонізації податкових систем

Сформовано автором за даними джерел: [11-13]

Таким чином, історичний розвиток податкового регулювання характеризувався протиріччям між необхідністю збільшення доходів, бажанням впливати на економічні результати та необхідністю адаптуватися до змінних економічних та соціальних умов. Від простих данини в давнину

до складних податкових кодексів, що застосовуються в цифровій формі сьогодні, податкове регулювання постійно розвивається, щоб задовольнити потреби держав та їхніх громадян. У нинішній глобалізованій економіці податкове регулювання стикається з новими проблемами, включаючи розмивання податкової бази, переміщення прибутку транснаціональними корпораціями та зростання цифрової економіки. Ці питання потребують міжнародного співробітництва та інновацій у податковій політиці для забезпечення справедливого та ефективного оподаткування [34-37].

Місце податкового регулювання у системі фінансово-економічної безпеки держави має першорядне значення. Відтак, саме такого роду регулювання є основою податково-бюджетної політики, дозволяючи урядам фінансувати основні послуги, пом'якшувати нерівність доходів та реагувати на економічні кризи. Податкове регулювання також відіграє вирішальну роль у підтримці макроекономічної стабільності, впливу на інвестиційні рішення та забезпеченні стійкості державних фінансів. Ефективне податкове регулювання має важливе значення для фінансово-економічної безпеки держави, оскільки воно забезпечує ресурси, необхідні для державних інвестицій, соціальних програм та національної оборони. Більше того, просування справедливості та рівності в податковій системі, уряди можуть підтримувати суспільну довіру та соціальну згуртованість, які необхідні для довгострокової стабільності та процвітання будь-якої країни.

1.2. Характеристика особливостей функціонування й розвитку тіньової економіки

Сутність тіньової економіки полягає в її існуванні та діяльності за межами формальних, регульованих та оподатковуваних податком економічних рамок, встановлених державною та фінансовою владою. Вона охоплює широкий спектр діяльності: від незареєстрованої зайнятості до

незаконної торгівлі та багато іншого. На нашу думку, тіньова економіка полягає в тому, що вона служить гострим мечем: з одного боку, вона надає засоби для існування тим, хто не може орієнтуватися в формальній економіці через різні бар'єри; з іншого боку, це може підірвати державну владу та позбавити державні служби необхідного фінансування за рахунок ухилення від сплати податків (рис.1.3).

Рис.1.3. Наслідки тіньової економіки для фінансово-економічної безпеки держави

Сформовано автором за даними джерел: [5-7]

Зазначимо, що й цілі тіньової економіки багатогранні. Відтак, вона діє як механізм виживання для окремих осіб та підприємств, які виявилися маргіналізованими формальною економічною системою, пропонуючи альтернативний шлях заробітку. Сюди входять працівники нерегульованих секторів, дрібні торговці та інші особи, які можуть відповідати формальним критеріям для ділових операцій. Крім того, вона є клапаном тиску для економічних систем, поглинаючи потрясіння, забезпечуючи еластичність ринків праці під час економічного спаду. Однак її мета поширюється і на менш нешкідливі аспекти, включаючи сприяння злочинній діяльності та ухилення від сплати податків, що може завдати істотної шкоди громадським структурам [3-4].

Історично розвиток тіньового бізнесу в усьому світі можна пояснити виникненням формальної економіки та державного регулювання. Коли уряди почали вводити податки та правила для управління економікою та збору доходів, природно виникли паралельні системи. У давнину на ринках були продавці, які діяли поза санкцією правителів, уникаючи податків і продаючи контрабанду. Під час промислової революції, коли фабрики та офіційна зайнятість стали нормою, неформальні ринки праці також розширилися, надавши альтернативи тим, хто був виключений із економічної системи, що росте. Протягом XX століття тіньова економіка зростала у складності та масштабах, чому сприяли як фактори виштовхування, так і тяжіння. Факторами поштовху стали суворі правила, високі податки та економічні кризи, які загнали підприємства та приватних осіб у тінь, щоби вижити. Фактори тяжіння, з іншого боку, включали привабливість вищих прибутків, менше бюрократії та свободу діяти поза строгими нормативними рамками. У міру прискорення глобалізації наприкінці 20-го та на початку 21-го століть збільшувалися й можливості для розширення тіньової економіки, чому сприяли досягнення в галузі технологій та зростаюча мобільність товарів і капіталу (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Еволюція розвитку тіньового бізнесу у світі

№	Етапи	Характеристика
1	Доіндустріальна ера	Цей етап охоплює період до промислової революції, коли економіка була переважно аграрною, а тіньовий бізнес процвітав у вигляді місцевого обміну та торгівлі без державного регулювання. Тіньові активності включали неофіційні ринки, бартерні угоди та ухилення від обмежених податків та мит, накладених місцевими феодалами чи державою
2	Індустріальна революція - середина 20 століття	виробництва, які сприяли створенню нових можливостей для тіньового бізнесу через зростаючу потребу в робочій силі та споживчих товарах. Тіньова економіка стала більш організованою, з'явилися масштабні нелегальні підприємства, включаючи контрабанду та нелегальну торгівлю робочою силою
3	Кінець 20 - початок 21 століття	Етап глобалізації та цифровізації характеризується розширенням масштабів тіньової економіки на міжнародному рівні, завдяки прогресу в транспортних технологіях та комунікаціях. Цифровізація відкрила нові канали для тіньового бізнесу через Інтернет, включаючи електронну комерцію та кіберзлочинність, що дало можливість для нелегальної торгівлі товарами та послугами на глобальному рівні
4	Сучасний стан	На сучасному етапі розвитку тіньового бізнесу спостерігається адаптація до змінюваних економічних, соціальних та технологічних умов. Це включає використання новітніх технологій, таких як блокчейн і криптовалюти, для забезпечення анонімності транзакцій та уникнення державного регулювання

Сформовано автором за даними джерел: [18-21]

Сучасна інтерпретація тіньової економіки наголошує на її адаптивності та загрозливості. Це не просто сектор, що характеризується нелегальністю та ухиленням від сплати податків, а складна екосистема, яка процвітає на стиках формальної економіки. Вона відображає як винахідливість людей, які шукають кошти для існування у важких обставинах, так і постійні прогалини та неефективність формальних економічних структур, які не здатні пристосувати або визнати різні форми праці та торгівлі.

Причини відходу окремих осіб та підприємств у тінь настільки ж різноманітні, як і види діяльності, що становлять саму тіньову економіку. Насамперед, високі податки та надмірне регулювання є серйозними

стримуючими чинниками для формальної економічної участі. Для багатьох малих підприємств тягар дотримання всіх законів і податків, що застосовуються, може бути непосильним, що робить неформальну діяльність більш привабливим варіантом. Крім того, безробіття та відсутність доступу до формальних ринків праці змушують людей шукати дохід будь-якими доступними способами, що часто призводить до незареєстрованої зайнятості чи самозайнятості у неформальному секторі [11-14]. Привабливість тіньової економіки також полягає у нижчих вхідних бар'єрах, гнучкості та безпосередньої доступності можливостей отримання доходу. На відміну від формальної економіки, яка може вимагати значних початкових інвестицій, кваліфікації та дотримання бюрократичних процедур, неформальний сектор більш доступний для тих, хто має обмежені ресурси та повноваження (табл.1.3).

Таблиця 1.3

Ключові причини переходу бізнесу в тінь

№	Причини	Характеристика
1	Високі податки та податкове навантаження	Однією з найпоширеніших причин, чому бізнеси обирають працювати в тіньовому секторі, є спроба уникнути високих податків та податкового навантаження. Висока податкова ставка та складність податкової системи можуть змусити підприємців вести свою діяльність неофіційно, щоб зменшити фінансове навантаження та підвищити конкурентоспроможність
2	Бюрократія та регуляторні бар'єри	Надмірна бюрократія та обтяжливі процедури отримання дозволів, ліцензій та інших формальностей можуть стати серйозною перешкодою для законного ведення бізнесу. Це особливо актуально для малих та середніх підприємств, які можуть не мати ресурсів для ведення довготривалих та витратних процесів. В результаті, деякі бізнеси вибирають тіньовий сектор як шлях уникнення цих бар'єрів
3	Економічні кризи та нестабільність	Періоди економічної нестабільності та криз можуть підштовхнути підприємства до тіньового сектору, оскільки зниження попиту, скорочення доходів та зростання безробіття змушують бізнес шукати альтернативні способи виживання. Тіньовий сектор може пропонувати більшу гнучкість та менші витрати в умовах економічної невизначеності

Сформовано автором за даними джерел: [22-24]

На закінчення відзначимо, що тіньова економіка втілює в собі небезпеку та адаптованість окремих осіб та підприємств перед економічними

проблемами та системними бар'єрами. Хоча такого роду діяльність й забезпечує необхідні засоби для існування для багатьох і служить буфером під час економічних спадів, вона також створює серйозні проблеми для державної влади, економічного регулювання та державних фінансів. Розуміння її складності та усунення корінних причин, які заганняють людей у тінь, є важливими кроками на шляху до інтеграції цієї діяльності у формальну економіку, забезпечення справедливого економічного безпечового розвитку та підвищення добробуту всіх громадян.

1.3. Теоретичний базис значення податкового регулювання в контексті протидії розвитку тіньового бізнесу

Сьогодні, податкове регулювання є найважливішим інструментом в арсеналі боротьби з розвитком тіньового бізнесу – терміна, що означає економічну діяльність та операції, які не реєструються, не регулюються та не оподатковуються з боку держави. Сутність податкового регулювання у цьому контексті можна зрозуміти через його саму роль у забезпеченні прозорості, забезпеченні справедливості та створенні конкурентного ринкового середовища. Насамперед, податкове регулювання спрямоване створення рівних умов всім підприємств шляхом забезпечення дотримання податкового законодавства. Тіньовий бізнес часто ухиляється від сплати податків, підриваючи діяльність законного бізнесу, який несе повний податковий тягар [1-2]. Не лише ставить чесний бізнес у не вигідне конкурентне становище, а й знижує державні доходи, обмежуючи можливості держави фінансувати основні громадські послуги. Відтак, податкове регулювання спрямоване на пом'якшення цих проблем шляхом виявлення та покарання за ухилення від сплати податків, тим самим заохочуючи підприємства діяти в рамках правового поля. Понад те, податкове регулювання підвищує прозорість економіки. Вимагаючи від підприємств реєстрації, звітності про свої доходи та сплати податків, влада може більш ефективно контролювати економічну

діяльність. Така прозорість має вирішальне значення для протидії тіньовій економіці, оскільки допомагає виявити невідповідності та закономірності, які можуть вказувати на незаконну діяльність. Прозорість також зміцнює довіру до податкової системи, заохочуючи платників податків до добровільного дотримання податкових вимог (табл.1.4).

Таблиця 1.4

Основні засади системи податкового регулювання в контексті протидії
тіньовому бізнесу в країні

№	Засади	Характеристика
1	Прозорість та доступність інформації	Передбачає створення умов, за яких інформація про податкові зобов'язання, процедури та вимоги є відкритою і зрозумілою для всіх учасників економіки. Прозорість сприяє збільшенню довіри до податкової системи та мотивує підприємців вести свою діяльність в рамках законодавства. Це також полегшує ідентифікацію та контроль за тіньовими операціями
2	Справедливість та рівність	Система податкового регулювання має забезпечувати справедливе та рівне оподаткування для всіх суб'єктів господарювання, незалежно від їх розміру чи сфери діяльності. Справедливість запобігає створенню умов, за яких деякі бізнеси мають несправедливі переваги через ухилення від оподаткування, що мотивує тіньовий сектор
3	Гнучкість та адаптивність	Податкова система має бути здатною швидко адаптуватися до змін у економіці, нових бізнес-моделей та технологічних інновацій. Гнучкість дозволяє ефективно відповідати на нові виклики та запобігати появі тіньових схем, які можуть виникнути внаслідок застарілих норм та правил
4	Ефективне виконання та санкції	Для забезпечення ефективності податкової системи необхідно мати чітку структуру виконання податкових норм, включно з механізмами виявлення порушень та належними санкціями за ухилення від оподаткування. Ефективність також передбачає наявність стимулів для законного ведення бізнесу та можливостей для легалізації тіньової діяльності

Сформовано автором за даними джерел: [4-6]

Система податкового регулювання в контексті протидії тіньовому бізнесу має бути заснована на кількох ключових засадах, що сприяють ефективному виявленню та мінімізації тіньової економіки. Саме тому, нами було виокремлено на табл.1.4 найбільш вагоміші.

Ще одним ключовим аспектом податкового регулювання є його роль у перерозподілі багатства та скороченні економічної нерівності. За допомогою прогресивного оподаткування та надання громадських товарів та послуг, що фінансуються за рахунок податкових надходжень, уряд може вирішити проблему соціально-економічної нерівності, яка часто є живильним середовищем для тіньового бізнесу. Пропонуючи соціальну підтримку та економічні можливості, держава може зменшити стимули для приватних осіб та підприємств працювати у тіньовій економіці. Податкове регулювання також відіграє ключову роль у створенні здорового ділового середовища. Гарантуючи, що всі підприємства вносять свою справедливую частку до національного бюджету, уряд може інвестувати в інфраструктуру, освіту та охорону здоров'я, що, у свою чергу, підтримує економічне зростання та розвиток бізнесу. Міцна правова та економічна база робить офіційну економіку привабливішою, ніж тіньова, стримуючи її зростання. Боротьба з тіньовим бізнесом у вигляді податкового регулювання передбачає як каральні заходи, а й профілактичні і освітні стратегії. Уряди часто застосовують спрощені податкові режими, нижчі податкові ставки та програми амністії, щоб стимулювати бізнес до переходу з тіньової економіки до формальної. Крім того, освітні та інформаційно-просвітницькі програми мають вирішальне значення для підвищення поінформованості про переваги дотримання податкового законодавства та ризику, пов'язані з веденням тіньового бізнесу [27-30].

Міжнародне співробітництво є ще одним важливим аспектом податкового регулювання у боротьбі з тіньовим бізнесом. У разі дедалі більше глобалізованого світу підприємства можуть легко працювати через кордони, що ускладнює завдання податкових органів. Міжнародні угоди та

спільні зусилля мають життєво важливе значення для відстеження транскордонних транзакцій та запобігання ухилянню від сплати податків, демонструючи глобальний характер боротьби з тіньовою економікою. Вкрай важливо, щоб ефективне податкове регулювання вимагало балансу між правозастосуванням та спрощенням процедур. Надмірно суворі покарання та складні податкові кодекси можуть привести бізнес у тіньову економіку, тоді як надто м'який підхід може не стримати ухилення від сплати податків. Тому податкова політика має бути справедливою, прозорою та ефективною, заохочувати дотримання вимог та при цьому мінімізувати адміністративний тягар для бізнесу. У цьому контексті суть і значення податкового регулювання полягають у його здатності генерувати доходи, а й у ролі каталізатора справедливої, прозорої та ефективної економічної системи. Податкове регулювання протидіє розвитку тіньового бізнесу, забезпечуючи дотримання вимог, забезпечуючи справедливість та підтримуючи загальну цілісність економічної системи. Для створення ефективної системи податкового регулювання, спрямованої на протидію тіньовому бізнесу, можна виокремити чотири основні принципи (рис.1.4).

Застосування цих чотирьох принципів дозволяє створити міцну основу для системи податкового регулювання, яка спрямована на ефективну боротьбу з тіньовим бізнесом, стимулювання прозорості та законності економічної діяльності.

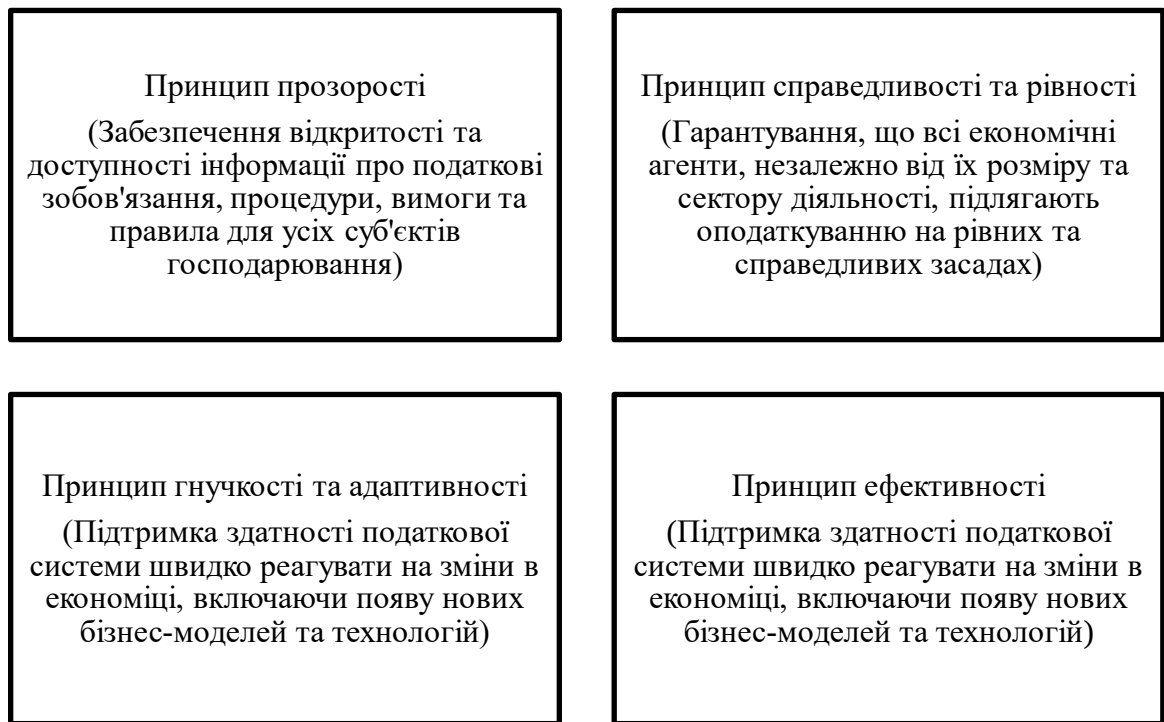

Рис.1.4. Основні принципи податкового регулювання в контексті протидії
тіньовому бізнесу

Сформовано автором за даними джерел: [9-11]

На закінчення зазначимо, що податкове регулювання є незамінним у боротьбі з тіньовим бізнесом. Воно не лише вирівнює правила гри для чесного бізнесу, а й відіграє вирішальну роль у підтримці соціального контракту між державою та її громадянами. За допомогою ефективного податкового регулювання уряду можуть сприяти створенню здоровішого економічного середовища, скороченню нерівностей.

Висновки до розділу 1

За результатами проведеного дослідження теоретичних аспектів податкового регулювання в контексті боротьби з тіньовою економікою, можна зробити наступні висновки:

1. Охарактеризовано сутність податкового регулювання в системі забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Виокремлено ключові ознаки сутності податкового регулювання. Доведено, що мета податкового регулювання виходить за межі простого збору доходів. Відтак, такого роду процес охоплює ширшу мету формування економічної політики, управління діловим циклом та підтримки сталого зростання. Виокремлено ключові завдання сучасної системи податкового регулювання. Визначено історичні засади, які уможливили формування сучасного бачення податкового регулювання.

2. Визначено ключові особливості функціонування й розвитку тіньової економіки. Виокремлено наслідки тіньової економіки для фінансово-економічної безпеки держави. Охарактеризовано ключові особливості еволюція розвитку тіньового бізнесу у світі. Доведено, що привабливість тіньової економіки також полягає у нижчих вхідних бар'єрах, гнучкості та безпосередньої доступності можливостей отримання доходу.

3. Визначено теоретичний базис значення податкового регулювання в контексті протидії розвитку тіньового бізнесу. Доведено, що податкове регулювання є найважливішим інструментом в арсеналі боротьби з розвитком тіньового бізнесу – терміна, що означає економічну діяльність та операції, які не реєструються, не регулюються та не оподатковуються з боку держави. Охарактеризовано ключові засади системи податкового регулювання в контексті протидії тіньовому бізнесу в країні. Визначено принципи податкового регулювання в контексті протидії тіньовому бізнесу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз системи податкового регулювання в Україні

Податкове регулювання в Україні характеризується своєю динамічною еволюцією, тісно пов'язаною з бурхливими економічними та політичними перетвореннями, що відбулися в країні з здобуття незалежності 1991 року. Відтак, такого роду період ознаменував початок складного шляху від централізованої радянської економіки до ринкової системи, що потребувало комплексних реформ податкового законодавства для стимулювання економічного зростання, залучення іноземних інвестицій та інтеграції у світову економіку. Спочатку пострадянська податкова система, успадкована Україною, була громіздкою та неефективною, обтяженою безліччю податків та високоцентралізованою структурою, яка не підходить для ринкової економіки. У перші роки незалежності уряд зіткнувся з проблемою створення податкової системи, яка б підтримати потреби молодої держави, одночасно сприяючи економічному розвитку. 1990-ті роки ознаменувалися запровадженням таких фундаментальних податків, як податку додану вартість (ПДВ), податку з прибутку корпорацій і прибуткового податку з населення, що заклало основу більш структурованого податкового режиму. У міру переходу України у 2000-ті роки вона продовжувала вдосконалювати свою податкову систему, прагнучи спрощення та підвищення ефективності, щоб краще відповідати європейським стандартам та полегшити вступ до Світової організації торгівлі, до якої вона приєдналася у 2008 році. У цей період були проведені значні податкові реформи, спрямовані на розширення податкової бази, зниження ставок та покращення податкового адміністрування. Примітно, що запровадження єдиного податку для малого бізнесу та спрощення податкової системи стали найважливішими кроками на

шляху заохочення підприємництва та стимулювання сектору малого та середнього бізнесу. Проте ситуація з податковим регулюванням в Україні також сповнена проблем, включаючи проблеми ухилення від сплати податків, корупції та перевантаженої адміністративної системи, яка часто перешкоджала ефективному збору податків та забезпеченню їх виконання. Для вирішення цих проблем уряд вжив різних заходів, таких як впровадження електронних систем податкового адміністрування та зусилля щодо підвищення прозорості та дотримання вимог.

Незаконна анексія Криму у 2014 році та початок війни на сході України створили додаткові проблеми для податкової системи країни, що потребувало коригування для підтримки національної оборони та усунення економічних наслідків цих криз. У цей період було підвищено податки у певних секторах та вжито тимчасових заходів щодо збільшення державних доходів, що відображало необхідність уряду збалансувати економічну стабільність з вимогами національної безпеки.

Введення воєнного стану у 2022 році у відповідь на повномасштабне вторгнення росії стало ще одним критичним моментом в історії податкового регулювання України. Уряду довелося швидко адаптувати свою податкову політику, щоб підтримати військові дії, забезпечити безперервність державних функцій та пом'якшити економічні наслідки війни. Це включало запровадження податкових пільг для постраждалих підприємств, звільнення від податків на благодійні пожертвування та коригування оподаткування для підтримки військових та гуманітарних потреб. Ці заходи наголосили на гнучкості та оперативності реагування податкової системи України на надзвичайні ситуації в країні, підкресливши її особливу здатність розвиватися перед безпрецедентними проблемами.

Державна податкова служба України відіграє ключову роль у системі податкового регулювання країни, виступаючи центральним органом, відповідальним за адміністрування податків та зборів, а також таким, що забезпечує дотримання Податкового кодексу. Створена для нагляду та

реалізації податкової політики країни, Служба має основну роль в управлінні збором державних доходів, які мають вирішальне значення для фінансування державних видатків, соціальних програм та загального економічного розвитку України. Відтак, такого роду діяльність має важливе значення для підтримки стабільної та функціональної системи державних фінансів, що робить її наріжним інститутом у структурі управління та економіки України. До обов'язків Служби входить широкий спектр функцій, включаючи збір податків, реєстрацію платників податків, податковий аудит та перевірку дотримання податкового законодавства, забезпечення дотримання податкового законодавства та надання послуг платникам податків. Такого роду широкий мандат дозволяє Державній податковій службі ефективно регулювати податкове середовище, боротися з ухиленням від сплати податків та сприяти розвитку культури дотримання вимог серед платників податків. Забезпечуючи справедливий та ефективний збір податків, Служба відіграє безпосередню роль у підвищенні фінансової стабільності країни та створенні більш передбачуваного ділового середовища, що має вирішальне значення для залучення внутрішніх та іноземних інвестицій.

Державна податкова служба України посідає центральне місце у системі податкового регулювання країни завдяки своїй правозастосовній діяльності. Він має повноваження проводити перевірки, накладати штрафи та порушувати судові позови проти платників податків, які не дотримуються вимог — функції, які мають вирішальне значення для підтримки цілісності податкової системи. Завдяки цим правозастосовним заходам Служба допомагає зрівняти правила гри для всіх платників податків та забезпечує ефективне збирання податкових надходжень, які мають життєво важливе значення для державних послуг та інфраструктури. В цілому, відзначимо, що Державна податкова служба є незамінним інститутом у системі податкового регулювання України, що втілює зусилля держави щодо забезпечення фінансових ресурсів, просування сумлінної ділової практики та підтримання верховенства закону у податкових питаннях (рис.2.1).

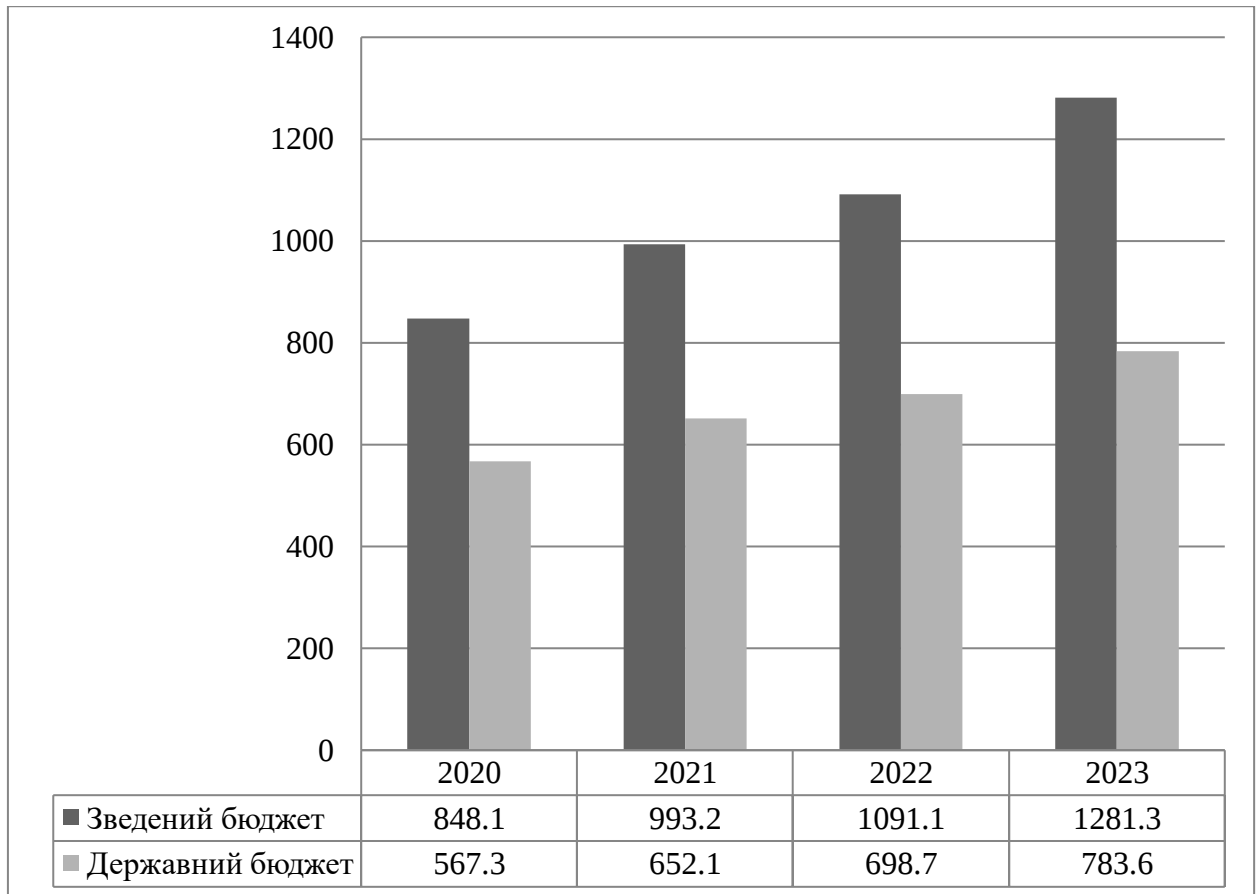

Рис.2.1. Динаміка податкових надходжень в Україні за 2020-2023 рр., млн.
грн.

Сформовано автором за даними джерел: [14-15]

З моменту початку воєнних дій, діяльність державної податкової служби була швидко відновлена та адаптована з акцентом на забезпечення безпеки для платників податків та співробітників служби, гарантування прав суб'єктів господарської діяльності, громадян, а також для збільшення надходжень до державного бюджету. Лише через кілька днів після розпочаття масованого вторгнення, нам вдалося відновити роботу податкових сервісів, незважаючи на ведення бойових дій в Києві та області. Було вирішено обслуговувати суб'єкти господарювання та громадян без врахування їх місця реєстрації, а також дозволити іншим територіальним органам податкової служби виконувати певні функції з адміністрування податків. Це було особливо важливо, враховуючи, що 81 податкова інспекція призупинила свою роботу через бойові дії, а внутрішньо переміщені особи потребували швидкого обслуговування та високоякісного сервісу (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Система податкового регулювання в Україні в умовах воєнного стану

№	Аспекти	Характеристика
1	Спрощення податкового адміністрування	У відповідь на воєнний стан влада вжила заходів для спрощення податкового адміністрування, метою яких є мінімізація адміністративного навантаження на підприємства та громадян. Це означає зменшення кількості податкових перевірок, спрощення процедур подання звітності, а також введення можливості відтермінування сплати податків для підприємств, які постраждали від воєнних дій
2	Зміни у податковому законодавстві	Для підтримки економіки та забезпечення потреб оборони країни внесено тимчасові зміни до податкового кодексу. Зокрема, можуть бути введені нові податки або збори, спрямовані на фінансування оборонних потреб, а також тимчасово знижені або скасовані деякі податкові ставки для стимулювання підприємницької активності
3	Підтримка постраждалих регіонів та підприємств	Умови воєнного стану вимагають від податкової системи гнучкості, особливо щодо підприємств, що знаходяться в зонах бойових дій або постраждали від війни. Введені пільгові режими, звільнення від податків або їх зниження для таких підприємств, а також механізми відшкодування збитків, спрямовані на відновлення їхньої діяльності
4	Цифровізація податкових процедур	Акцент на цифровізації та автоматизації податкового адміністрування стає ще більш вираженим у воєнний час. Розвиток електронних сервісів для подання звітності, сплати податків та взаємодії з податковою службою забезпечує продовження податкового адміністрування навіть у умовах обмеження фізичного переміщення або виходу з ладу інфраструктури

Сформовано автором

Завдяки ефективно налагодженій роботі та оперативному ухваленню рішень в умовах кризи, протягом 2022 року Служба забезпечила надання 3.6 мільйона адміністративних послуг, якість та асортимент яких продовжують зростати з кожним роком. Окрім цього, активний контроль за міжнародним оподаткуванням також відбувається (Додаток А). На даний час доступно 145 видів адміністративних послуг для платників податків. Податкова служба підтримує мережу з 559 точок доступу по всій країні (за винятком 81 точки, яка була тимчасово закрита), де надаються різноманітні адміністративні та інформаційно-консультативні послуги, включаючи прийом податкової звітності.

2.2. Оцінювання рівня тінізації економіки в Україні

Тіньова економіка в Україні є поширеним елементом економічного середовища нашої країни, значно еволюціонувавши за останні кілька десятиліть. Відтак, на початку 1990-х років, після отримання незалежності, Україна зіткнулася з глибокими трансформаціями у своїх політичних, економічних та соціальних структурах. Такого роду перехідний період був відзначений економічною нестабільністю, гіперінфляцією та відсутністю чітких правових рамок для нового бізнесу. Відтак, у цьому середовищі процвітала тіньова економіка, оскільки підприємства та приватні особи прагнули ухилитися від зростаючої податкової системи та орієнтуватися в умовах невизначеності ринку. Тіньовий бізнес розвинувся як відповідь на громіздке нормативне середовище, надаючи товари та послуги, які інакше були б недоступні або недоступні за ціною. На середину 1990-х років тіньова економіка в Україні глибоко вкоренилася, охоплюючи широкий спектр видів діяльності: від дрібної торгівлі та послуг до значної частини промислового виробництва. Відтак, такому розширенню сприяли відсутність ефективного державного нагляду та високий рівень корупції. Підприємства, що працюють у тіні, виграли від зниження операційних витрат, оскільки вони часто уникали податків та дотримання нормативних вимог, що давало їм конкурентну перевагу перед колегами з формального сектора. У цю епоху також виникло зростання олігархів, які нажилися на приватизації державних активів, часто непрозорими та сумнівними способами, що ще більше посилює роль тіньової економіки у національній економіці.

Світова фінансова криза 2008-2009 років ще раз наголосила на стійкості та адаптивності тіньової економіки в Україні. Таким чином, у міру того як формальна економіка скорочувалася, тіньова економіка забезпечувала буфер для багатьох приватних осіб та підприємств, хоч і ціною підриву державних доходів та подальшого ускладнення економічного управління. Ситуація різко змінилася зі спалахом пандемії COVID-19 на початку 2020

року. Відтак, руйнівний вплив пандемії на світову та місцеву економіку призвело до зростання безробіття та закриття підприємств. В Україні цей економічний шок спровокував різкий стрибок тіньової економічної діяльності, оскільки можливості формального працевлаштування скоротилися, а підприємства, особливо малі та середні підприємства, щосили намагалися вижити в умовах карантину та обмежень. Пандемія також прискорила цифровізацію та впровадження неформальної цифрової економіки. Хоча цей зсув відкрив нові можливості для отримання доходу, він також створив проблеми регулювання та оподаткування. Відтак, розмиті межі між формальною та неформальною цифровою діяльністю ускладнюють зусилля з оцінки справжнього розміру тіньової економіки та реалізації ефективної політики.

Початок війни в Україні приніс подальші глибокі потрясіння, ускладнивши проблеми, які створювали тіньова економіка. Відтак, війна серйозно вплинула на економічну інфраструктуру країни, що призвело до різкого спаду формальної економіки і, як наслідок, залежність від неформальної економічної діяльності для виживання. Пряма руйнація війни у поєднанні з переміщенням мільйонів українців ще більше відсунула економіку в тінь, оскільки окремі особи та підприємства намагаються вижити у надзвичайно важких обставинах. Сьогодні стан війни в Україні наголошує на складності боротьби з тіньовою економікою під час кризи. Безпосереднім пріоритетом є виживання та підтримка населення, що часто потребує використання неформальної економічної діяльності. Однак ця реальність створює серйозні проблеми на етапі післявоєнного відновлення, включаючи необхідність реінтеграції великих сегментів економіки у формальний сектор, відновлення державних інституцій та забезпечення сталого економічного зростання (табл.2.2).

Таблиця 2.2

Детермінанти, що визначають тіньовий бізнес в Україні

№	Детермінанти	Характеристика
1	Високий рівень податкового навантаження та складність податкової системи	Складність та непрозорість податкової системи, разом з високими податковими ставками, стимулюють бізнес вести свою діяльність в тіньовому секторі, оскільки це дозволяє уникати значних фінансових витрат і спрощує бізнес-операції
2	Корупція та недосконалість правової системи	Високий рівень корупції, особливо серед державних чиновників, і недосконалість правової системи створюють умови, за яких бізнес змушений адаптуватися до неформальних правил гри, щоб вижити та розвиватися. Це не тільки сприяє розширенню тіньової економіки, але й підриває основи правової держави
3	Велика регуляторна навантаження та бюрократія	Часто змінні та надмірно складні регуляції, а також бюрократичні перепони, значно ускладнюють ведення легального бізнесу. Це спонукає підприємства шукати способи обходу регуляцій, що веде до розширення тіньового сектору
4	Низький рівень довіри до держави	Історично сформована низька довіра до державних інституцій та їхніх рішень сприяє формуванню установки серед населення та бізнесу, що уникнення податків і неофіційна економічна діяльність є прийнятними. Така ситуація не лише сприяє тіньовому бізнесу, але й ускладнює процеси легалізації економіки

Сформовано автором

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що в країні не існує однозначної тенденції збільшення чи зменшення обсягів тіньової економіки. Водночас, дослідження підкреслює циклічну природу цього руйнівного феномену, що підтверджується коливаннями в інтегральних показниках рівня тіньової економіки України. Детальний аналіз періоду дослідження виявляє кілька моментів інтенсивного зростання тіньового сектору, які збігаються з часами посилення економічної та соціально-політичної кризи (рис.2.2).

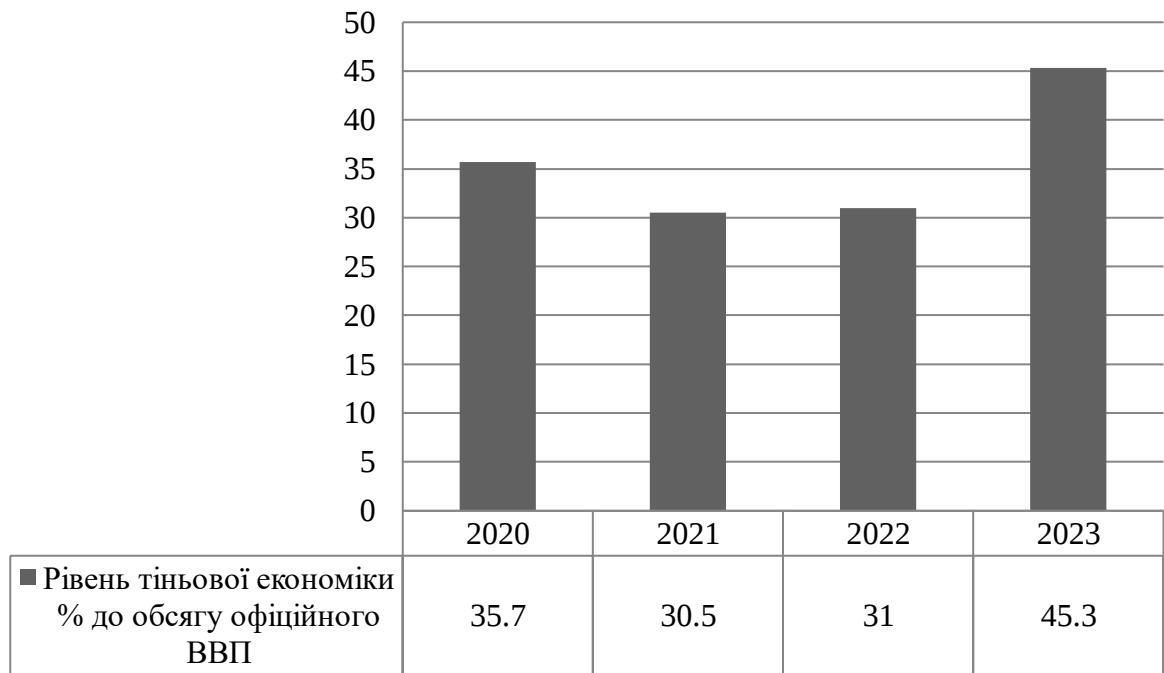

Рис.2.2. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні за 2020-2023 рр., %

Сформовано автором за даними джерел: [14-15]

Щодо аналізу обсягу тіньової економіки, здійсненого за допомогою монетарного підходу (рис.2.3), то в період з 2020 по 2023 рік спостерігаються також той факт як за останній прослідковується найвищий рівень.

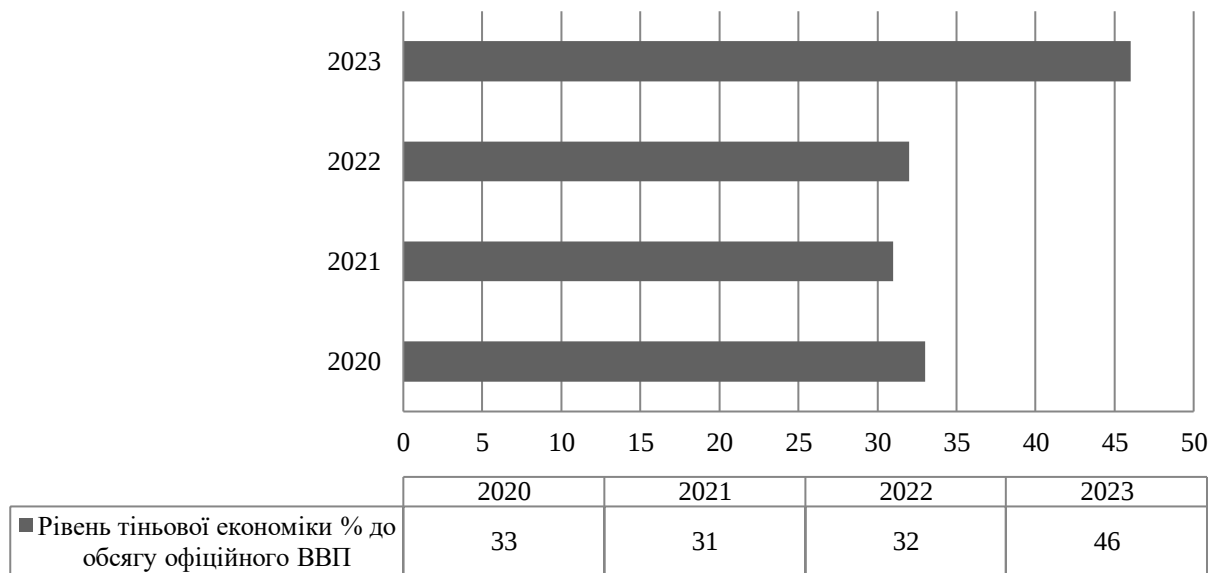

Рис.2.3. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні за 2020-2023 рр. за монетарним методом, %

Сформовано автором за даними джерел: [14-15]

Видно, що суттєві невідповідності у соціально-економічному прогресі та падіння якості життя серед населення на тлі зростаючих витрат на життя в країні сприяють зростанню дестабілізуючих феноменів і дій, які ведуть до розповсюдження неформальної зайнятості, уникнення оподаткування та сплати податків, мит, фінансових махінацій, корупції, та захоплення підприємств. Ці проблеми загострились внаслідок російсько-українського конфлікту, посилюючи загрозу не тільки у фінансовій арені, але й у соціальному, політичному та державному житті, одночасно знижуючи рівень економічної безпеки України. При цьому, детальний аналіз тіньової економіки в Україні по секторах (рис. 2.4) за період 2020–2023 років вказує, що найвища її частка припадає на транспорт і складське господарство, поштові та кур’єрські послуги та на сферу угод з нерухомістю.

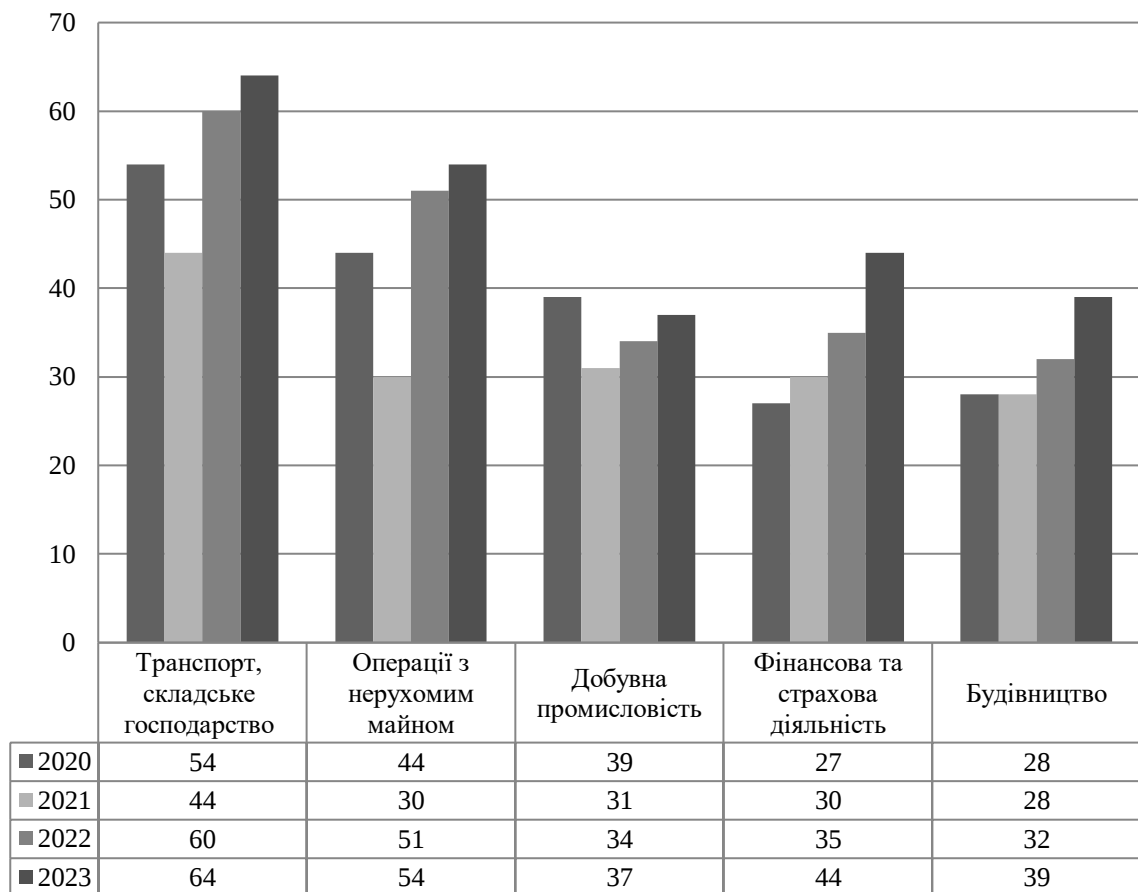

Рис.2.4. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні за 2020-2023 рр. в розрізі видів економічної діяльності, %

Сформовано автором за даними джерел: [14-15]

Таким чином, тіньова економіка в Україні відображає боротьбу країни з економічними перетвореннями та кризовим управлінням, що триває. Від бурхливих 90-х років до безпрецедентних умов пандемії COVID-19 та нинішнього стану війни тіньова економіка слугувала одночасно буфером та бар'єром на шляху до економічної стабільності та зростання. Вирішення цієї проблеми в майбутньому вимагатиме тонкого підходу саме через податкове регулювання.

2.3. Дослідження особливості застосування податкового регулювання в Україні в контексті боротьби з тіньовою економікою

Слід зазначити, що сучасна боротьба з тіньовою економікою та незаконною підприємницькою діяльністю через податкове регулювання в Україні стала серйозною проблемою, яка особливо змінилася під тиском пандемії COVID-19 та запровадження воєнного стану у лютому 2022 році. Відтак, заходи та стратегії, що застосовуються українським урядом та його податковими органами, мали швидко адаптуватися до мінливого соціально-економічного ландшафту, прагнучи збалансувати правозастосування з підтримкою законного бізнесу, який зазнає труднощів у цих надзвичайних обставинах.

Під час пандемії COVID-19 Україна, як і багато інших країн, зіткнулася із сплеском тіньової економіки, оскільки бізнес прагнув уникнути суворих карантинних заходів та економічного спаду. У відповідь уряд ухвалив низку податкових постанов, покликаних пом'якшити ці наслідки. Відтак, вони передбачали відстрочку податкових платежів, зниження податкових ставок для постраждалих секторів та запровадження більш гнучких термінів подання податкових декларацій. Метою було полегшити фінансове навантаження на бізнес, тим самим зменшивши стимули працювати у тіньовій економіці. Також, було прискорено впровадження електронних

послуг для подання податкових декларацій та платежів, щоб обмежити особисту взаємодію та підвищити ефективність. Такого роду процес цифровізації податкових послуг не лише адаптувалася до обмежень, викликаних пандемією, а й послужила довгостроковою стратегією підвищення прозорості та скорочення можливостей для ухилення від сплати податків, що ускладнило підприємствам можливість залишитися в тіньовій економіці або увійти до неї. Забезпечення дотримання цих правил доповнювалося посиленням контролю та штрафами за недотримання. Уряд України активізував використання аналізу даних та перехресних посилань на інформацію з різних відомств для виявлення розбіжностей у податковій звітності. Такого роду підхід був спрямований на виявлення підприємств, які занижували свою діяльність для ухилення від сплати податків, що є звичайною практикою у тіньовій економіці (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Особливості податкового регулювання в Україні в контексті протидії
тіньовій економіці в період активної пандемії COVID-19

№	Державні дії	Характеристика
1	Зниження податкових ставок та відтермінування платежів	Для підтримки бізнесу в умовах пандемії уряд України тимчасово знизив податкові ставки для найбільш постраждалих секторів економіки та надав можливість відтермінувати платежі з податків і внесків. Це було зроблено з метою зменшення фінансового навантаження на підприємців і стимулювання їх до виходу з тіньової економіки
2	Посилення використання цифрових технологій у податковому адмініструванні	Пандемія прискорила перехід до електронних сервісів для подання звітності та сплати податків, що сприяло підвищенню прозорості фінансових операцій та ускладненню ухилення від оподаткування
3	Адаптація податкового контролю	У зв'язку з обмеженнями, введеними через карантин, податкові органи адаптували свої методи контролю, зосереджуючись на дистанційних перевірках та аналізі фінансових транзакцій через доступні бази даних, що дозволяло виявляти порушення в умовах обмеженого фізичного контакту

Сформовано автором

Із запровадженням воєнного стану через бойові дії спричинені російською федерацією, українська податкова система зіткнулася з подальшими труднощами. Безпосередня увага уряду змістилася на забезпечення безперервності надання критично важливих послуг та підтримки оборонного сектору. Відтак, податкові правила були скориговані, щоб надати пільги та пільги підприємствам, які беруть участь у військових діях, та тим, хто безпосередньо постраждав від війни. У цей період особлива увага приділялася запобіганню використанню хаотичного середовища для незаконних фінансових потоків та ухилення від сплати податків. Таким чином, сама влада посилила контроль за фінансовими операціями і посилила контроль за бізнесом, щоб не допустити процвітання тіньової економіки в умовах кризи. Отже, передбачало й включало заходи щодо ретельнішого відстеження руху коштів та виявлення підозрілої діяльності, яка могла вказувати на ухилення від сплати податків або фінансування незаконних операцій. Щоб підтримати економіку та зберегти фінансову дисципліну в умовах воєнного стану, Україна також звернулася за міжнародною допомогою та досвідом у реформуванні своєї податкової системи. Відтак, це передбачало й включало запровадження передового досвіду податкового адміністрування під час кризи, гарантуючи, що вжиті заходи були ефективними у стримуванні діяльності тіньової економіки, не придушуючи при цьому законне економічне зростання.

Стратегія уряду під час воєнного стану також наголошувала на важливості спілкування та співпраці з бізнес-спільнотою. Взаємодіючи з бізнесом та розуміючи його проблеми, влада прагнула зміцнити почуття партнерства у боротьбі з тіньовою економікою. Такого роду підхід мав вирішальне значення для забезпечення дотримання та підтримки податкового законодавства у такі неспокійні часи (табл.2.4).

Таблиця 2.4

Особливості податкового регулювання в Україні в контексті протидії
тіньовій економіці в сучасний період воєнного часу

№	Державні дії	Характеристика
1	Податкові пільги для підприємств, що беруть участь у забезпеченні обороноздатності країни	Український уряд запровадив низку податкових пільг для підприємств, які залучені до виробництва товарів військового призначення або надання послуг, необхідних для оборони та безпеки країни
2	Тимчасове спрощення податкового регулювання	З метою спрощення ведення бізнесу під час воєнного стану, уряд тимчасово послабив деякі податкові вимоги та процедури, щоб зменшити адміністративний тиск на підприємців та сприяти їхній діяльності в умовах воєнного часу
3	Посилення контролю за фінансовими транзакціями	Для попередження виведення капіталу з країни та фінансування тіньової економіки в умовах воєнного стану було значно посилено контроль за великими фінансовими транзакціями та введено додаткові заходи для ідентифікації та блокування сумнівних фінансових операцій

Сформовано автором

Таким чином, як під час пандемії COVID-19, так й при умовах воєнного стану підхід України до протидії тіньовій економіці через податкове регулювання характеризувався балансом між примусом та підтримкою. У той час як пандемія вимагала гнучкості та адаптації до безпрецедентних економічних викликів, період воєнного стану зажадав більш жорсткого та цілеспрямованого підходу для забезпечення економічної стабільності та підтримки національної оборони.

Висновки до розділу 2

За результатами проведеного аналізу й оцінювання податкового регулювання в контексті боротьби з тіньовою економікою в Україні, можна зробити наступні висновки:

1. Проаналізовано особливості системи податкового регулювання в Україні. Охарактеризовано, що з моменту початку воєнних дій, діяльність державної податкової служби була швидко відновлена та адаптована з акцентом на забезпечення безпеки для платників податків та співробітників служби, гарантування прав суб'єктів господарської діяльності, громадян, а також для збільшення надходжень до державного бюджету. Виокремлено особливості функціонування системи податкового регулювання в Україні в умовах воєнного стану.

2. Проведено оцінювання рівня тінізації економіки в Україні. Виокремлено ключові детермінанти, що визначають тіньовий бізнес в Україні. Доведено, що тіньова економіка в Україні відображає боротьбу країни з економічними перетвореннями та кризовим управлінням, що триває. Від бурхливих 90-х років до безпрецедентних умов пандемії COVID-19 та нинішнього стану війни тіньова економіка слугувала одночасно буфером та бар'єром на шляху до економічної стабільності та зростання.

3. Проведено дослідження особливості застосування податкового регулювання в Україні в контексті боротьби з тіньовою економікою. Доведено, що сучасна боротьба з тіньовою економікою та незаконною підприємницькою діяльністю через податкове регулювання в Україні стала серйозною проблемою, яка особливо змінилася під тиском пандемії COVID-19 та запровадження воєнного стану у лютому 2022 році. Виокремлено особливості податкового регулювання в Україні в контексті протидії тіньовій економіці в сучасний період воєнного часу.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

3.1. Зарубіжний досвід податкового регулювання в системі боротьби з тіньовою економікою

Сьогодні, боротьба з тіньовою економікою в Німеччині - це багатогранна робота, в якій використовуються як традиційні методи, так і сучасні технології для припинення незаконної економічної діяльності. Відтак, тіньова економіка включає все ринкове виробництво товарів і послуг, яке, серед іншого, навмисно ховається від державних органів, щоб уникнути сплати доходів, податку на додану вартість і відрахувань на соціальне забезпечення. Слід зазначити, що Німеччина як одна з найбільших економік Європи знаходиться в авангарді використання поєднання законодавчих заходів, фінансового нагляду та технологічних інновацій для вирішення цих проблем [21-24]. Таким чином, одним із сучасних методів, що використовуються у цій боротьбі, є використання передової аналітики даних та штучного інтелекту для виявлення порушень у фінансових операціях, які можуть вказувати на ухилення від сплати податків або недекларовану роботу. Німецькі податкові органи використовують складне програмне забезпечення, яке може аналізувати закономірності у величезних наборах даних, виявляти невідповідності у податкових деклараціях та відстежувати складні фінансові мережі, які можуть приховувати недекларовані доходи. Крім того, оцифрування фінансових транзакцій та обов'язкове виставлення електронних рахунків-фактур для підприємств ускладнили роботу суб'єктів у тіньовій економіці, оскільки ці заходи надають податковим органам дані в режимі реального часу для більш ефективного моніторингу та аудиту транзакцій (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Матриця інтегрування досвіду Німеччини щодо боротьби із тіньовою економікою

Цифрова фінансова звітність	Правозастосування у конкретних секторах
Обов'язкове виставлення електронних рахунків-фактур та звітність про продаж до податкових органів у режимі реального часу допомагають скоротити можливості ухилення від сплати податків та покращити збір податкових надходжень	Адаптація заходів податкового правозастосування та дотримання вимог до секторів високого ризику, таких як будівництво та готельний бізнес, для вирішення галузевих проблем та уразливостей
Спільні програми забезпечення відповідності	Обмеження на операції з готівкою
Заохочення великих корпорацій до добровільної тісної співпраці з податковими органами на прозорій основі, обміну інформацією та ризиками, тим самим зміцнюючи взаємну довіру та зменшуючи кількість податкових спорів	Введення обмежень на операції з готівкою, щоб стимулювати використання відстежуваних способів оплати, знижуючи ймовірність незареєстрованих транзакцій

Сформовано автором за даними джерел: [16-20]

Слід зауважити, що Федеральне центральне податкове управління (Bundeszentralamt für Steuern, BZSt) активно співпрацює з міжнародними колегами у боротьбі з ухиленням від сплати податків, яке перетинає кордони. Відтак, це включає участь в угодах про обмін інформацією та використання таких ресурсів, як Загальний стандарт звітності (CRS), який дозволяє автоматично обмінюватися інформацією про фінансові рахунки з іншими країнами. Таке міжнародне співробітництво відіграло вирішальну роль у виявленні та боротьбі зі схемами ухилення від сплати податків, які отримують вигоду від глобального характеру сучасної економіки. У контексті податкового регулювання Німеччина реалізувала низку заходів, спеціально спрямованих на зниження стимулів та можливостей для роботи в

тіньовій економіці. Одним із важливих підходів стало скорочення розриву з ПДВ, який є різницею між очікуваними надходженнями від ПДВ і фактично отриманою сумою. Заходи включають спрощення системи ПДВ, щоб полегшити дотримання вимог для підприємств, та посилення штрафів за недотримання вимог. Крім того, Німеччина націлилася на трудомісткі галузі, схильні до неоголошеної роботи, такі як будівництво та готельний бізнес, з суворішим дотриманням трудового законодавства та посиленими зусиллями з перевірки.

У Японії боротьба з тіньовою економікою ведеться з особливим акцентом на технологічні інновації, реформи регулювання та суворі заходи правозастосування. Відтак, тіньова економіка включає різні форми неоголошеної роботи, ухилення від сплати податків та іншу незаконну діяльність, що здійснюється за межами формальної економічної системи. Підхід Японії до припинення цієї діяльності включає поєднання традиційної тактики правозастосування і впровадження передових технологій, що відображає репутацію країни як країни з технологічним прогресом і суворим нормативним середовищем [10-12].

Слід зазначити, що Уряд Японії також посилює правила щодо операцій з готівкою, які традиційно пов'язані з більш високим ризиком незвітності, заохочуючи використання безготівкових платежів, які залишають цифровий слід, що більш піддається аналізу та нагляду. Вирішуючи проблему тіньової економіки, Японія визнає вирішальну роль податкового регулювання як стримуючого чинника для незаконної діяльності. Японська податкова система покликана мінімізувати лазівки та забезпечити всебічне охоплення всієї економічної діяльності. Це включає суворі покарання за ухилення від сплати податків і введення заходів щодо заохочення добровільного дотримання вимог. Наприклад, НТА реалізувало програми, які стимулюють приватних осіб та підприємства точно повідомляти про свої доходи, наприклад, податкові пільги для тих, хто впроваджує системи безготівкових платежів чи методи цифрового бухгалтерського обліку (табл.3.2).

Таблиця 3.2

Матриця інтегрування досвіду Японії щодо боротьби із тіньовою економікою

Розширена аналітика та штучний інтелект для визначення цілей аудиту	Цифрове виставлення рахунків та електронне ведення обліку
Використання штучного інтелекту та аналізу даних для виявлення закономірностей та аномалій, що вказують на ухилення від сплати податків, що робить вибір аудиту більш ефективним та дієвим	Вимога до підприємств вести електронні записи та подавати рахунки у цифровому вигляді, щоб спростити аудит та зменшити вплив тіньової економіки
Стимули для безготівкових платежів	Міжнародне співробітництво в галузі податкового правозастосування
Надання податкових пільг для підприємств та споживачів, які приймають безготівкові платежі, які легше відстежувати та перевіряти, ніж операції з готівкою	Участь у глобальних угодах щодо обміну податковою інформацією для боротьби з транскордонним ухиленням від сплати податків та покращення дотримання вимог міжнародних платників податків

Сформовано автором за даними джерел: [25-30]

Сполучені Штати використовують багатогранний підхід у боротьбі з тіньовою економікою, приділяючи особливу увагу правозастосуванню, технологічним досягненням та законодавчим зусиллям щодо стримування та виявлення неповідомленої чи незаконної економічної діяльності. Тіньова економіка в США включає в себе цілу низку видів діяльності: від таємної зайнятості до витончених схем ухилення від сплати податків та відмивання грошей. Технологічні досягнення відіграють вирішальну роль у стратегії США боротьби з тіньовою економікою. Служба внутрішніх доходів (IRS) та інші відповідні агентства використовують аналіз великих даних, штучний інтелект та машинне навчання для виявлення закономірностей та аномалій, що вказують на ухилення від сплати податків. Відтак, це передбачає аналіз фінансових транзакцій, перехресні посилання на інформацію про платників

податків з іншими базами даних і навіть використання аналітики соціальних мереж для виявлення розбіжностей в заявлених доходах або активах. Такого роду технології дозволяють владі більш ефективно проводити перевірки та розслідування, скорочуючи залежність від більш традиційних та трудомістких методів (табл.3.3).

Таблиця 3.3

Матриця інтегрування досвіду США щодо боротьби із тіньовою економікою

Комплексні вимоги до звітності	Кампанії щодо підвищення обізнаності та освіти громадськості
Забезпечення дотримання суворих стандартів звітності для фінансових установ за допомогою таких законів, як FATCA, яка вимагає надання звітності про іноземні фінансові рахунки та активи, що належать платникам податків США, для боротьби з ухиленням від сплати податків в офшорах	Проведення кампаній з інформування громадськості про податкові зобов'язання та права з метою підвищення добровільного дотримання вимог та скорочення податкового розриву, викликаного недотриманням вимог
Програми добровільного розкриття інформації	Використання програм інформування
Дозвіл платникам податків добровільно повідомляти про раніше недекларовані доходи з можливістю зниження штрафів, заохочення дотримання вимог серед тих, хто ухиляється від сплати податків	Пропозиція фінансових стимулів особам, які надають інформацію, що призведе до стягнення несплачених податків, ефективно перетворює інсайдерів на серйозний засіб стримування ухилення від сплати податків

Сформовано автором за даними джерел: [35-40]

Законодавчі зусилля також мають ключове значення для стратегії США: закони та постанови покликані закрити лазівки та підвищити прозорість фінансових транзакцій. Наприклад, Закон про банківську таємницю та Закон про дотримання податкового законодавства з іноземних рахунків (FATCA) вимагають від фінансових установ повідомляти про певні транзакції та іноземні фінансові рахунки, що належать платникам податків США, відповідно.

3.2. Основні проблеми в системі боротьби з тіньовою економікою в Україні

Необхідно признати, що тіньова економіка в Україні має ряд суттєвих проблем і загроз, які підривають економічну стабільність та безпеку країни в цілому. Відтак, це призводить до суттєвих втрат податкових надходжень уряду, обмежуючи ресурси, доступні для державних послуг, інфраструктурних проектів та соціальних програм [7-11]. Зауважимо, що це особливо шкідливо саме для національної безпеки держави, де фінансування подібних ініціатив має вирішальне значення для її трансформації та реформ. Тіньова економіка спотворює конкуренцію, ставлячи в не вигідне становище законний бізнес, який дотримується податкового законодавства та несе вищі операційні витрати. Відтак, недобросовісна конкуренція може задушити підприємництво та стримати іноземні інвестиції, оскільки ділове середовище стає непередбачуваним та перекошеним на користь тих, хто діє поза правовими рамками. Іншою критичною проблемою є підрив трудових прав. Тіньова зайнятість, загальна риса тіньової економіки, часто означає, що працівники наймаються без офіційних контрактів, залишаючи їх без соціального забезпечення, медичного страхування та охорони праці. Не лише впливає на добробут окремих осіб, а й послаблює ринок праці загалом, що зумовлює ширші соціальні та економічні наслідки. Крім того, тіньова економіка може сприяти іншим формам незаконної діяльності, включаючи корупцію та відмивання грошей, що ще більше підриває довіру до державних інституцій та верховенства закону.

Слід зазначити, що із запровадженням воєнного стану після ескалації подій лютого 2022 року в Україні проблеми розвитку тіньового бізнесу лише загострилися. Умови війни та викликані нею економічні потрясіння створили середовище, в якому може процвітати тіньова діяльність. Збільшення військових витрат та гостра потреба в ресурсах призвели до перевантаження державних бюджетів, а хаос і переміщення людей, спричинені війною,

ускладнюють владу моніторинг та забезпечення дотримання податкових вимог. В результаті відбулося помітне зростання тіньової економічної діяльності, починаючи від контрабанди та незаконної торгівлі та закінчуючи неповідомленою зайнятістю та виробництвом. Розширення тіньової економіки за умов воєнного стану також можна пояснити інстинктом виживання бізнесу та приватних осіб під час кризи. Оскільки формальна економічна діяльність порушується бойовими діями, система постачання розриваються, а ринки дестабілізуються, організації та приватні особи можуть звернутися до тіньової економіки, щоб зберегти свої кошти для існування. Такого роду зсув й зміни часто викликаний необхідністю обійти обмеження, викликані війною, і адаптуватися до економічних умов, що швидко змінюються.

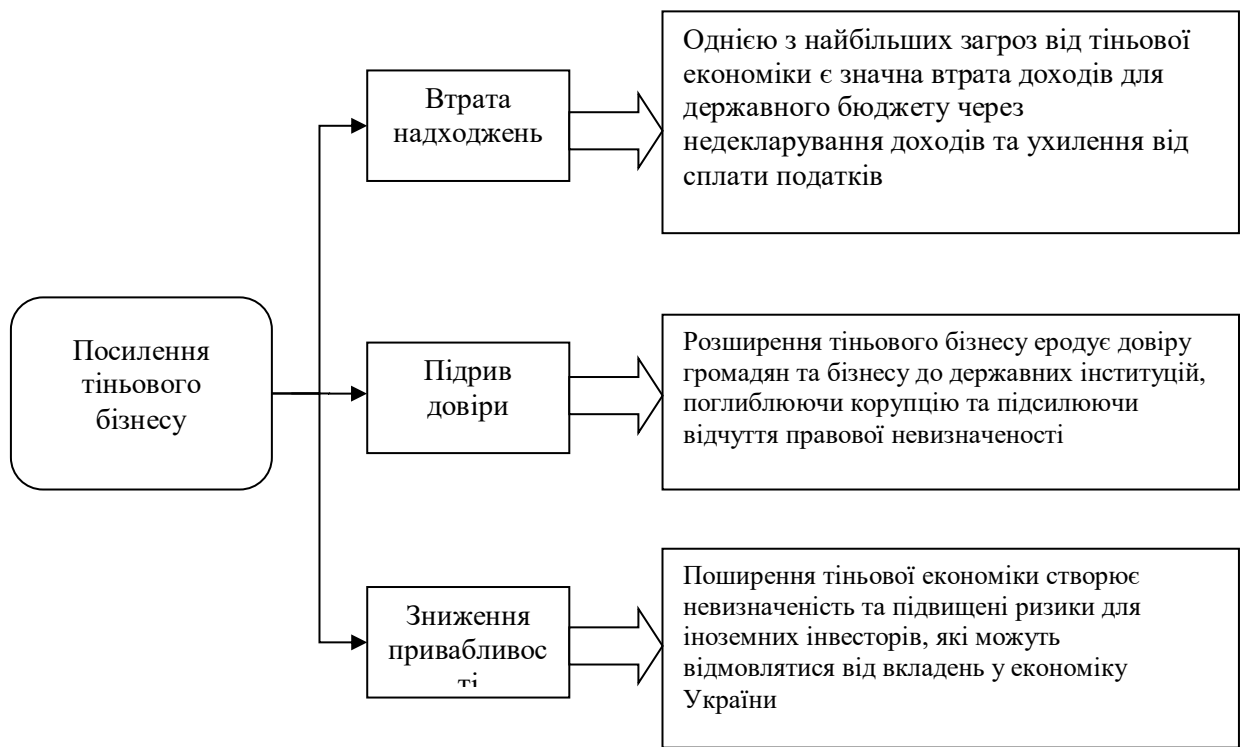

Рис.3.1.Ключові загрози внаслідок посилення розвитку тіньового бізнесу в Україні

Сформовано автором

Слід зазначити, що для українських підприємств робота в тіні забезпечує більшу гнучкість та можливість швидко адаптуватися до

мінливих обставин без тягаря дотримання нормативних вимог. Така гнучкість має вирішальне значення у нестабільній обстановці, коли офіційні канали можуть повільно реагувати на кризу. Для окремих осіб неформальна зайнятість може стати життєво важливим джерелом доходу, коли можливостей формального працевлаштування недостатньо або коли переміщення вивело їх із традиційного ринку праці. Понад те, тіньова економіка може бути буфером за часів економічних труднощів, підтримуючи споживання та економічну активність, коли формальний сектор відчуває труднощі. Так роду подвійна природа тіньової економіки є особливо очевидною в Україні, де, незважаючи на її негативні довгострокові наслідки, вона відіграє роль у безпосередньому виживанні та стійкості як економіки, так і її громадян в умовах війни коли іншому виходу попросту може й не бути (рис.3.2).

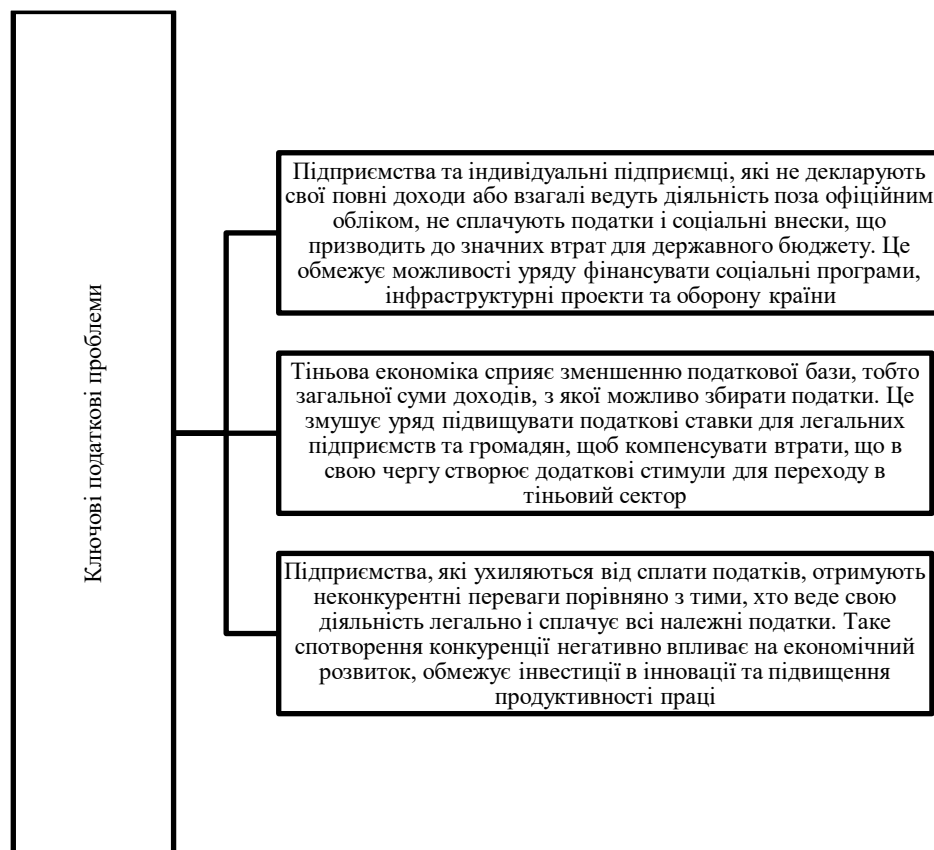

Рис.3.2. Проблеми податкового характеру внаслідок розвитку тіньового бізнесу в Україні

Сформовано автором

Впровадження воєнного стану в Україні створило умови, що сприяли активному розвитку тіньового бізнесу. Відтак, цей період характеризувався збільшенням економічної нестабільності, обмеженнями на звичайну ділову активність та змінами у повсякденному житті громадян. У таких умовах тіньовий сектор отримав нові можливості для розширення, оскільки як бізнеси, так і звичайні люди шукали альтернативні шляхи задоволення своїх потреб та уникнення воєнних обмежень. Це призвело до зростання нелегальної діяльності, включаючи контрабанду, неофіційне виробництво та продаж товарів, а також ухилення від сплати податків (табл.3.4).

Таблиця 3.4

Фактори впровадження воєнного стану, що підсилили розвиток
тіньового бізнесу в Україні

№	Фактори	Характеристика
1	Збільшення попиту на заборонені або обмежені товари та послуги	Воєнні обмеження та перебої з постачанням спричинили зростання попиту на певні товари, що в свою чергу стимулювало розвиток нелегальних каналів їх постачання
2	Обмеження на ділову активність та мобілізація	Введення комендантської години, обмежень на переміщення та мобілізація частини працездатного населення ускладнили ведення легального бізнесу, штовхаючи підприємців та працівників до участі в тіньовій економіці
3	Економічна нестабільність та зниження доходів	Нестабільність, спричинена воєнними діями, та зниження доходів населення змусили багатьох шукати додаткові або альтернативні джерела доходу в тіньовому секторі, де податкове навантаження відсутнє або значно нижче
4	Складнощі з контролем та регулюванням	В умовах воєнного стану зусилля державних органів були переважно сконцентровані на невідкладних задачах оборони та безпеки, що зменшило їхню здатність ефективно контролювати тіньову економічну активність

Сформовано автором

Підсумовуючи, можна зазначити, що хоча тіньова економіка створює серйозні проблеми для економічної безпеки та державного управління Україною, її зростання в умовах воєнного стану підкреслюють складність вирішення таких проблем під час війни. Ситуація вимагає тонких рішень, які б балансували нагальні економічні потреби та довгострокові цілі розвитку, гарантуючи, що зусилля боротьби з тіньовою діяльністю не посилюють труднощі, з якими стикаються підприємства та приватні особи в країні, що роздирається війною.

3.3. Шляхи удосконалення податкового регулювання в Україні з метою підвищення ефективності боротьби з тіньовим бізнесом

Боротьба з тіньовою економікою в Україні потребує комплексного підходу, спрямованого на усунення як системних причин цього явища, так і його проявів у різних галузях [31-33]. Слід зазначити, що комплексна стратегія повинна включати правові реформи, посилення механізмів правозастосування, стимулювання бізнесу до роботи в формальній економіці, а також розвиток культури дотримання податкових вимог серед громадян і підприємств.

На нашу думку, вирішальне значення має законодавча реформа. Уряду необхідно спростити податкову систему, щоб зробити її дотримання більш простим і менш обтяжливим для бізнесу. Високі податкові ставки та складне регулювання часто штовхають малі та середні підприємства у тіньову економіку. Спрощення податкового кодексу, скорочення кількості податків та встановлення розумних податкових ставок стимулюватиме бізнес реєструватися та працюватиме на законних підставах. При цьому, зауважимо, що запровадження чітких та справедливих правил для бізнесу у всіх секторах зведе до мінімуму можливості ухилення від сплати податків. Дуже важливо посилити правозастосування. Відтак, це повинно передбачати розширення можливостей податкових органів та інших відповідних органів щодо

ефективного виявлення та покарання за ухилення від сплати податків та іншу тіньову економічну діяльність. Інвестиції в технології та цифровізацію можуть відіграти тут вирішальну роль, оскільки передова аналітика, штучний інтелект та технологія блокчейну можуть покращити виявлення порушень та оптимізувати процеси оподаткування. Отже, посилення покарання за участь у тіньовій економіці може стримати таку діяльність. Проте правозастосування має бути збалансоване зі справедливістю та прозорістю, щоб зберегти довіру суспільства до податкової системи (табл.3.5).

Таблиця 3.5

Напрямки протидії розвитку тіньового бізнесу в Україні

№	Напрямок	Характеристика
1	Спрощення податкової системи та адміністрування	Складність і непрозорість податкової системи часто стають причиною переходу бізнесу в тінь. Спрощення податкових процедур, зниження ставок податків для малого та середнього бізнесу, а також впровадження зрозумілих механізмів звітності можуть спонукати підприємців вести діяльність легально
2	Посилення заходів з контролю та покарання за ухилення від податків	Ефективний контроль за дотриманням податкового законодавства та суворі санкції за його порушення важливі для запобігання тіньовій економіці. Це включає не лише фінансові штрафи, але й кримінальну відповідальність за серйозні порушення. Важливим є також розвиток механізмів міжнародної співпраці для боротьби з трансграничним ухиленням від податків
3	Стимулювання легальної діяльності бізнесу	Важливо створити умови, при яких ведення легального бізнесу стане вигіднішим, ніж участь в тіньовій економіці. Це може включати податкові пільги для нових підприємств, допомогу в отриманні фінансування, доступ до інфраструктурних та консультативних ресурсів, а також програми підтримки експорту для розширення ринків збуту
4	Розвиток фінансової грамотності та культури сплати податків	Підвищення обізнаності громадян та бізнесу про важливість сплати податків та їх вплив на розвиток економіки і соціальні програми може змінити ставлення до ухилення від податків. Освітні програми, публічні кампанії та залучення ЗМІ можуть ефективно сприяти формуванню відповідального ставлення до виконання податкових обов'язків

Сформовано автором

Протидія тіньової економіці за допомогою податкового регулювання включає низку стратегічних коригувань і реформ, покликаних стимулювати дотримання вимог, зменшити стимули для підприємств і приватних осіб діяти за межами формальної економіки та підвищити ефективність збору податків. Ефективне податкове регулювання може бути потужним інструментом пом'якшення впливу тіньової економіки, створення більш справедливого економічного середовища та збільшення державних доходів. На нашу думку, необхідно спростити податкову систему. Складний податковий режим із високими ставками та обтяжливими процедурами дотримання часто відбиває у підприємств бажання брати участь у формальній економіці. Спрощуючи податкове законодавство, скорочуючи кількість податків та гарантуючи, що податкові ставки будуть конкурентоспроможними, але справедливими, уряди можуть знизити бар'єри на шляху дотримання вимог. Спрощення має також поширитись на процес подання податкових декларацій з метою зробити його максимально простим. Оптимізація процедур за допомогою цифрових платформ може знизити адміністративний тягар та витрати, пов'язані з дотриманням податкового законодавства, що зробить легальну діяльність бізнесу простішою та привабливішою. Вирішальне значення має підвищення прозорості та підзвітності у податковому адмініструванні. Застосовуючи такі технології, як блокчейн для збору та адміністрування податків, уряди можуть підвищити прозорість транзакцій, що ускладнить ухилення підприємств від податків. Відтак, забезпечення ефективного використання податкових надходжень та суспільної підзвітності за податкові витрати може підвищити довіру до уряду та готовність дотримуватись податкових зобов'язань. Такого роду підхід передбачає чітке інформування громадськості про те, як податкові надходження сприяють суспільним благам, таким як освіта, охорона здоров'я та інфраструктура (рис.3.3).

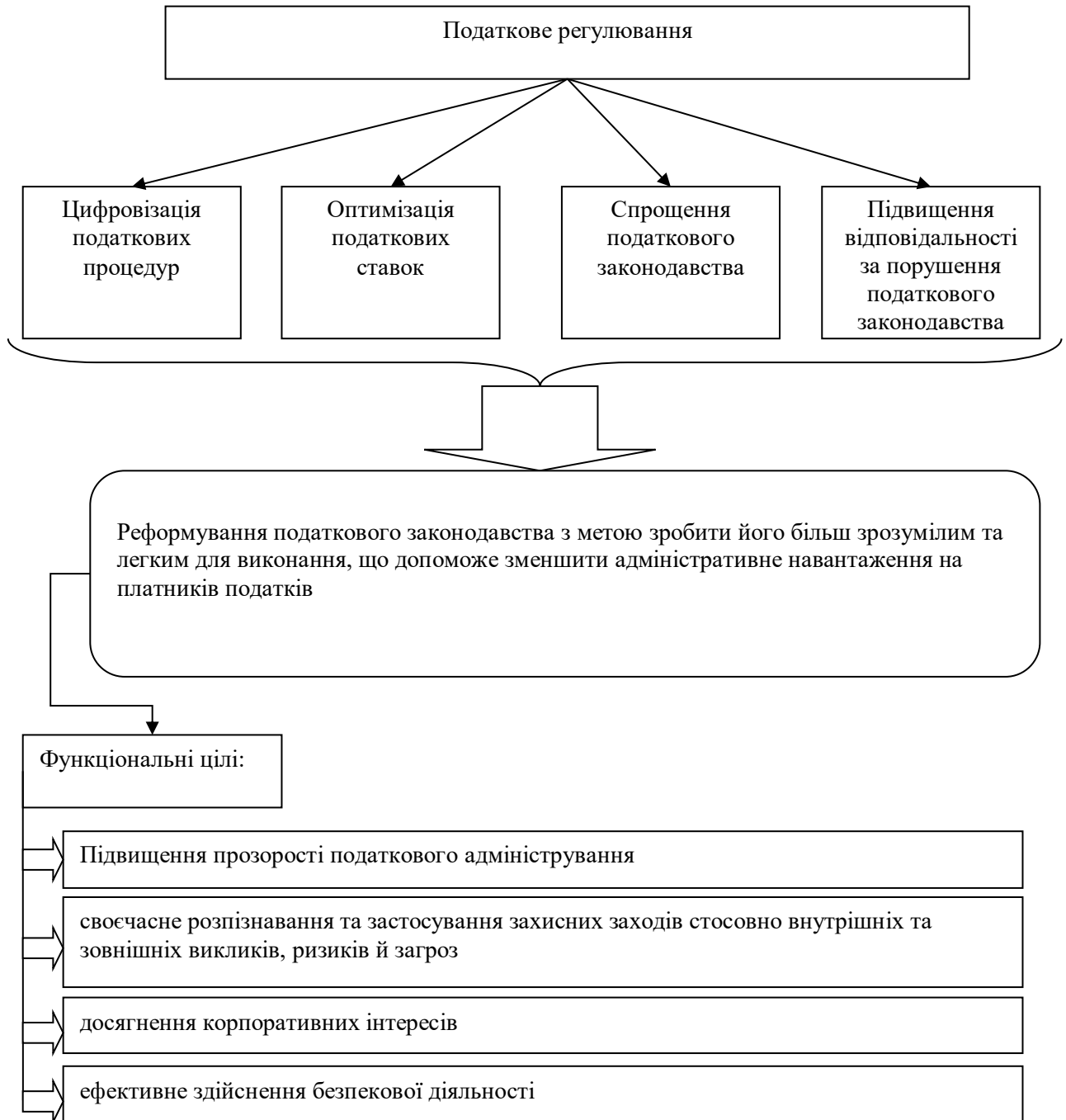

Рис.3.3. Модель удосконалення податкового регулювання в контексті протидії тіньовій економіці в Україні

Сформовано автором

Зрештою, участь у постійному діалозі із зацікавленими сторонами, включаючи бізнес, галузеві асоціації та громадянське суспільство, може допомогти у вдосконаленні податкової політики, щоб зробити її більш ефективною у боротьбі з тіньовою економікою. Розуміючи проблеми та

перспективи різних зацікавлених сторін, уряди можуть розробляти податкові правила, які не лише будуть справедливими та ефективними, а й підтримуватимуться тими, кого вони зачіпають. Співпраця може також сприяти розвитку культури дотримання вимог та взаємної відповідальності серед платників податків та уряду.

Таким чином, якщо податкове регулювання буде покращено, це може значно скоротити розмір ринку тіньового бізнесу, зробивши дотримання вимог більш привабливим та менш обтяжливим для бізнесу. Відтак, спрощення податкового кодексу, зниження податкових ставок до розумного рівня та підвищення прозорості податкового адміністрування можуть стимулювати бізнес працювати у формальній економіці. Отже, оптимізація процесів та впровадження цифрових рішень для подання податкових декларацій та платежів скорочують адміністративні перешкоди, полегшуючи підприємствам дотримання податкових зобов'язань. Маємо, що справедливе та ефективне податкове правозастосування у поєднанні з цільовими стимулами для легальних ділових операцій може змінити аналіз витрат та вигод для бізнесу, спонукаючи його вийти з тіньової економіки. Отже, більш доступна, прозора та справедлива податкова система може призвести до збільшення податкових надходжень, більш справедливого ділового середовища та зниження стимулів для роботи на тіньовому ринку.

Висновки до розділу 3

За результатами проведеного дослідження основних напрямків вдосконалення податкового регулювання в контексті боротьби з тіньовою економікою, можна зробити наступні висновки:

1. Розглянуто особливості зарубіжного досвіду податкового регулювання в системі боротьби з тіньовою економікою. Охарактеризовано особливості досвіду Німеччини щодо боротьби із тіньовою економікою. Доведено, що Німеччина як одна з найбільших економік Європи знаходиться

в авангарді використання поєднання законодавчих заходів, фінансового нагляду та технологічних інновацій для вирішення цих проблем. Визначено, що у Японії боротьба з тіньовою економікою ведеться з особливим акцентом на технологічні інновації, реформи регулювання та суворі заходи правозастосування. Визначено, що Сполучені Штати використовують багатогранний підхід у боротьбі з тіньовою економікою, приділяючи особливу увагу правозастосуванню, технологічним досягненням та законодавчим зусиллям щодо стримування та виявлення неповідомленої чи незаконної економічної діяльності.

2. Виокремлено основні проблеми в системі боротьби з тіньовою економікою в Україні. Доведено, що із запровадженням воєнного стану після ескалації подій лютого 2022 року в Україні проблеми розвитку тіньового бізнесу лише загострилися. Охарактеризовано ключові загрози внаслідок посилення розвитку тіньового бізнесу в Україні. Виокремлено проблеми податкового характеру внаслідок розвитку тіньового бізнесу в Україні. Визначено фактори впровадження воєнного стану, що підсилили розвиток тіньового бізнесу в Україні.

3. Визначено напрямки протидії розвитку тіньового бізнесу в Україні. Встановлено, що протидія тіньовій економіці за допомогою податкового регулювання включає низку стратегічних коригувань і реформ, покликаних стимулювати дотримання вимог, зменшити стимули для підприємств і приватних осіб діяти за межами формальної економіки та підвищити ефективність збору податків. Представлено модель удосконалення податкового регулювання в контексті протидії тіньовій економіці в Україні.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження особливостей податкового регулювання в контексті боротьби з тіньовою економікою, можна зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що історичний розвиток податкового регулювання характеризувався протиріччям між необхідністю збільшення доходів, бажанням впливати на економічні результати та необхідністю адаптуватися до змінних економічних та соціальних умов. Виокремлено ключові завдання сучасної системи податкового регулювання. Визначено історичні засади, які уможливили формування сучасного бачення податкового регулювання. Визначено ключові особливості функціонування й розвитку тіньової економіки. Виокремлено наслідки тіньової економіки для фінансово-економічної безпеки держави. Охарактеризовано ключові особливості еволюція розвитку тіньового бізнесу у світі. Доведено, що тіньовий бізнес часто ухиляється від сплати податків, підриваючи діяльність законного бізнесу, який несе повний податковий тягар. Не лише ставить чесний бізнес у не вигідне конкурентне становище, а й знижує державні доходи, обмежуючи можливості держави фінансувати основні громадські послуги. Визначено теоретичний базис значення податкового регулювання в контексті протидії розвитку тіньового бізнесу. Доведено, що податкове регулювання є найважливішим інструментом в арсеналі боротьби з розвитком тіньового бізнесу – терміна, що означає економічну діяльність та операції, які не реєструються, не регулюються та не оподатковуються з боку держави. Встановлено, що податкове регулювання є незамінним у боротьбі з тіньовим бізнесом. Воно не лише вирівнює правила гри для чесного бізнесу, а й відіграє вирішальну роль у підтримці соціального контракту між державою та її громадянами. За допомогою ефективного податкового регулювання уряду можуть сприяти створенню здоровішого економічного середовища, скороченню нерівностей. Охарактеризовано ключові засади системи

податкового регулювання в контексті протидії тіньовому бізнесу в країні. Визначено принципи податкового регулювання в контексті протидії тіньовому бізнесу.

2. Проаналізовано особливості системи податкового регулювання в Україні. Охарактеризовано, що з моменту початку воєнних дій, діяльність державної податкової служби була швидко відновлена та адаптована з акцентом на забезпечення безпеки для платників податків та співробітників служби, гарантування прав суб'єктів господарської діяльності, громадян, а також для збільшення надходжень до державного бюджету. Виокремлено особливості функціонування системи податкового регулювання в Україні в умовах воєнного стану. Проведено оцінювання рівня тінізації економіки в Україні. Доведено, що суттєві невідповідності у соціально-економічному прогресі та падіння якості життя серед населення на тлі зростаючих витрат на життя в країні сприяють зростанню дестабілізуючих феноменів і дій, які ведуть до розповсюдження неформальної зайнятості, уникнення оподаткування та сплати податків, мит, фінансових махінацій, корупції, та захоплення підприємств. Ці проблеми загострились внаслідок російсько-українського конфлікту, посилюючи загрозу не тільки у фінансовій арені, але й у соціальному, політичному та державному житті, одночасно знижуючи рівень економічної безпеки України. Виокремлено ключові детермінанти, що визначають тіньовий бізнес в Україні. Проведено дослідження особливості застосування податкового регулювання в Україні в контексті боротьби з тіньовою економікою. Визначено, що із запровадженням воєнного стану через бойові дії спричинені російською федерацією, українська податкова система зіткнулася з подальшими труднощами. Безпосередня увага уряду змістилася на забезпечення безперервності надання критично важливих послуг та підтримки оборонного сектору.

3. Проаналізовано ключові особливості зарубіжного досвіду податкового регулювання в системі боротьби з тіньовою економікою. Виокремлено основні проблеми в системі боротьби з тіньовою економікою в

Україні. Доведено, що із запровадженням воєнного стану після ескалації подій лютого 2022 року в Україні проблеми розвитку тіньового бізнесу лише загострилися. Охарактеризовано ключові загрози внаслідок посилення розвитку тіньового бізнесу в Україні. Виокремлено проблеми податкового характеру внаслідок розвитку тіньового бізнесу в Україні. Визначено фактори впровадження воєнного стану, що підсилили розвиток тіньового бізнесу в Україні. Доведено, що важливо створити умови, при яких ведення легального бізнесу стане вигіднішим, ніж участь в тіньовій економіці. Визначено напрямки протидії розвитку тіньового бізнесу в Україні. Встановлено, що протидія тіньовій економіці за допомогою податкового регулювання включає низку стратегічних коригувань і реформ, покликаних стимулювати дотримання вимог, зменшити стимули для підприємств і приватних осіб діяти за межами формальної економіки та підвищити ефективність збору податків.

Доведено, що якщо податкове регулювання буде покращено, це може значно скоротити розмір ринку тіньового бізнесу, зробивши дотримання вимог більш привабливим та менш обтяжливим для бізнесу. Відтак, спрощення податкового кодексу, зниження податкових ставок до розумного рівня та підвищення прозорості податкового адміністрування можуть стимулювати бізнес працювати у формальній економіці.

Представлено модель удосконалення податкового регулювання в контексті протидії тіньовій економіці в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов С.О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. *Інвестиції: практика та досвід* № 12/2016. С. 102-106.
2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. Київ: КНТЕУ, 2004. 759 с.
3. Бірюков І.В. Зарубіжний досвід детінізації економічних відносин. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 20. С. 329–335.
4. Брежнєва-Ярмоленко О.В., Харитоненко А.В. Оцінка впливу державного боргу на фінансову безпеку країни. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2021. № 2 (3). С. 46–53.
5. Варналій З.С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації: монографія. Київ: Знання України, 2020. 423 с.
6. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького Політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46–53.
7. Вітліна М.О., Шульга Т.М. Міжнародні заходи протидії ухиленню від сплати податків. *Порівняльно-аналітичне право*. №1. 2019. С.178-180.
8. Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу. *Держава та регіони*. 2017. № 3. С. 55-60.
9. Власюк О.С. (2011). Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. К.: ДННУ «Академія фінансового управління». 474 с.
10. Гетманенко О.О. Сучасний стан та тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13–14. С. 40–49.
11. Горбан І.М. Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою. *Безпеківі аспекти управління організаціями в умовах війни та повоєнної відбудови держави: матеріали круглого столу* (м. Львів, 12 травня 2023 року). Львів: ЛьвДУВС, 2023. 239 с. С.200-202.

- 12.Гудзовата О.О. Чинники та функціональні особливості розвитку грошово-кредитної сфери в контексті формування системних характеристик фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 26. Т. 2. С. 83–87.
- 13.Гуменюк В.В., Сенів Л.А. Систематизація та удосконалення вимірювання тіньової економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 136–140.
- 14.Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
- 15.Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/>
- 16.Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємництво: монографія. Київ: НАУ, 2010. 232 с.
- 17.Жаліло Я.А. Децентралізація влади як інституційний чинник системної трансформації економіки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2019. Вип. 1. № 69. С. 69–82.
- 18.Кашпур Л. Детінізація національної економіки України. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 24. С. 123–126.
- 19.Копитко М.І., Вінічук М.В. Використання офшорних зон як спосіб ухилення від оподаткування. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. Вип. №1 (61). 120 с.
- 20.Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. Київ, 2006. 239 с.
- 21.Маргасова В.Г. Детінізація національної економіки в контексті економічної безпеки: колективна монографія. Чернігів: ЧНТУ, ТПК «Орхідея», 2015. 244 с
- 22.Марина А.С., Мирошниченко Г.Б., Шаповал І.А. Валютна безпека України в умовах реалізації концепції сталого розвитку. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 3 (79). С. 180–190.
- 23.Марко І.Ю., Радченко О.Д., Мельничук О.О., Фінансові ризики бюджетної безпеки та їх державне регулювання. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 67–78.

24. Матюх С., Рудніченко Є., Гавловська Н. Детінізація функціонування пріоритетних галузей національної економіки у контексті забезпечення її фінансово-економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 3. С. 373–377.
25. Павленко Н.В., Виганяйло С.М., Пилипенко Н.М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 21–28.
26. Полторак А.С. Бюджетна безпека України: динаміка рівня в умовах глобалізаційних змін. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 3. С. 28–35.
27. Пушак Я.Я., Вінічук М.В. Рівень тіньової економіки України та її вплив на соціальну компоненту економічної безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. Випуск 22. Частина 1*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2017. 154 с. С. 142–146
28. Рижкова А.А. Роль та місце фінансової безпеки в системі зміцнення економічної безпеки держави. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. №3 (67). С. 56–61.
29. Рудніченко Є.М., Гавловська В.І. Економічна безпека держави в контексті глобалізаційних викликів. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство: монографія за заг. ред. В.О. Онищенка та Г.В. Козаченко*. Полтава: ПолтНТУ, 2019. С. 8–40.
30. Савіна Н.Б., Подлевський А.А. Механізм системної детінізації економіки України. *Вісник НУВГП*. 2018. № 1 (81). С. 3–12.
31. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу: національна доповідь / за ред. Лібанової Е.М. та Хвесика М.А. К.: ДУ ІСПР НАН України, 2014. 776 с.
32. Сухоруков А., Харазішвілі Ю. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. К.: НІСД, 2012. 368 с.

33. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К.: АртЕк, 1995. 300 с.
34. Франчук В. І., Пригунов П. Я., Мельник С. І. Безпекова діяльність: системний підхід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 1. С. 154–163.
35. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструменти оцінки, резерви та сценарії стратегічної реалізації: монографія. К.: НАН України, Інститут економіки промисловості, 2019. 304 с.
36. Шевченко Н.В., Копитко М.І., Мігус І.П. Напрями зниження рівня корупції в Україні в умовах кризових явищ та підвищення необхідності легалізації доходів. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 2 (70). С. 21–28. U
37. Шемаєва Л.Г., Жаліло Я.А., Юрків Н.Я. Проблеми та перспективи зміцнення стабільності фінансової системи України: аналітична доповідь. К.: НІСД, 2021. 104 с
38. Шепель Т.В., Костьов'ят Г.І. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України: методи вимірювання та оцінка масштабів. *Інноваційна економіка*. 2021. Вип. 5–6. С. 22–30.
39. KOLISNICHENKO, R., TSUMARIEV, M., MELNYK, N., GORBAN, I., & MARUSHKO, N. (2022). Philosophical and Legal Essence of Control in Terms of Ensuring National Security. *WISDOM*, 23(3), 254–261. <https://doi.org/10.24234/wisdom.v23i3.832>.
40. Medina L., Schneider F. Shedding light of the shadow economy: A global database and the interaction with the official one. CESifo Working Paper. 2019. № 7981.
41. Polese A., Moise G.M., Tokyzhanova T., Aguzzi T., Kerikmäe T., Sagynbaeva A., Sauka A., Selivestрова O. Informality versus shadow economy: reflecting on the first results of a manager's survey in Kyrgyzstan. *Central Asian Survey*. 2022. P. 1–22.

42. Schneider F. New COVID-related results for estimating the shadow economy in the global economy in 2021 and 2022. *International Economics and Economic Policy*. 2022. Vol. 19, 299–313.
43. Schneider, F. Development of the shadow economy of 36 OECD countries over 2003–2021: Due to the corona pandemic a strong increase in 2020 and a modest decline in 2021. *International Scholars Journals*. 2021. Vol. 15. № 2.

ДОДАТОК А

